This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

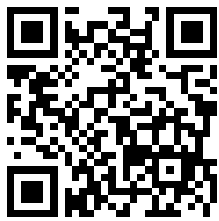

AP36 P37

APR - 3 1968

PEČAT

7

DAVIČO: Dnevnik Nikole Lalića ◆ MARIJAN MATKOVIĆ:
Njegove Ekscelencije ◆ HASAN KIKIĆ: Dedija ◆ DAVIČO:
(šesnaest pjesama) ◆ VID RIBAR: Budale Milana Marjano
PETAR DOBROVIĆ: Cézanne

SEPTEMBAR

ZAGREB
1939

STAN
LIBR

Digitized by Google

S A D R Ž A J

DAVIČO: Dnevnik Nikole Lalića 5

MARIJAN MATKOVIĆ: Smrt Njegove Ekscelencije 30

HASAN KIKIĆ: Dedija 49

DAVIČO: Hana (Šesnaest pjesama) 52
Ja sin mutnoga lovca 52
Čim sam video 53
Hano, barko moja zaplovimo put tropa 53
U ovoj višnjevoj noći 55
Ti ne znaš da mrtvi pod belim kamenom 54
Noć umorna od hoda, zmijanja smelosti 54
Nisam od kraljića, carskih carevića 59
Brojim i gledam zadnje prste zori 61
Izlaze iz mene crna pokoljenja 62
Ja ne čujem sunce 62
Nek tvoje bude sve, daj meni sunovrate 60
Još laju 61
Masakri, masakri 57
Tolko sam video zala, hala i vešala 56
Pod runom bonace 60
Ja nisam od ića od kolenovića 59

VID RIBAR: »Budale« Milana Marjanovića 63

PETAR DOBROVIĆ: Cézanne 70

Upozorenje našim pretplatnicima!

S ovim brojem počinje III. tromjesečje. Prema utanačenim uslovima za pretplatu dospjelo je na plaćanje Din 30.— za III. tromjesečje 1. VII. o. g., pa molimo naše pretplatnike da nam taj iznos putem našeg čekovnog računa kod Poštanske štedionice br. 31015 odmah doznače. Časopis redovno dobivaju samo oni, koji uredno šalju pretplatu.

Odgovorni urednik Drago Ibler, Medveščak 37. — Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18

Digitized by Google

PEČAT

STANFORD
LIBRARIES

Digitized by Google

Digitized by Google

PEČAT

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST, NAUKU
I SVE KULTURNE PROBLEME

KNJIGA II

SEPTEMBAR—DECEMBAR

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA

ZAGREB

1939

Digitized by Google

ODGOVORNI UREDNIK DRAGO IBLER

Digitized by Google

DNEVNIK NIKOLE LALIĆA

Uvod

Razlozi zbog kojih je dnevnik Nikole-Nine Lalića ostao nepoznat i neobjavljen mnogostruki su. Okolnosti pod kojima je umro ostale su nerasvetljene, ima indicija na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da je bio svirepo ubijen. Većina svedoka je poginula tokom 1914—1918, u rovu ili lageru, a nesreće koje su u kratkim razmacima zavile njegovu porodicu četiri puta u crno, nisu mogle doprineti da se odmah posle rata, dok se je još moglo, sakupi dokazni materijal. Dvadeset i šest godina je ležao njegov dnevnik kao relikvija kod njegove sestre udovice, gospođe Zernić, i provala oblaka, koja me je nedavno zatekla na ograncima Prokletije, i primorala da potražim zaklon, nanela me je srećom u školu, gde sam u tihoj, smernoj i crnoj učiteljici prepoznao Varvaru, Nikolinu sestru . . . U znak pijeteta prema prijatelju koga ne može prežaliti niko od onih koji su ga poznavali, objavljujemo jedan odlomak iz njegovog dnevnika, s milostivim dopuštenjem plemenite i ucveljene sestre gospođe Zernić.

★

Rekli su mi da pričekam i ja sam oklevajući zastao pred visokim vratima na kojima je pisalo: Tamničar. Slova su se cifrasto crnela sa sive, zaobljene ploče, a radiator je iza mene šumio prigušeno, bez snage i vatre. Hladno je bilo u polumračnom hodniku; neispavan i promrzao, naježih se pri pomisli da će u ćeliji biti još hladnije: nije bilo nade da ću se ugrejati do leta. Polako, gotovo stidljivo počeh trljati zglobove ruku utrnulih od lanaca, osećao sam kako mi ceo život muči krt i loman umor kao posle duge trke i bezdušne tučnjave. Najviše bih voleo leći, zgrčen negde u mrak, da prespavam sav taj strah bez glasa koji nadolazi tupo iz želudca i cvokotavu uznemirenost koja mi silom otvara sanjive oči. Šta li će sve biti sa mnom? Pogled mi preza pred licima i stvarima, kao da ga prlji sve vidljivo, kapci mi trepću pred svakim šumom kao da i oni čuju. Ne boli me ništa određeno, ne mogu se žaliti. Ne osećam jasno ni tugu, iako sam svestan da je tužno sve što će se odsad dešavati sa mnom pet punih godina. Unapred me boli sav onaj grcavi život što će isticati iz mene u prazno, dan po dan, noć po noć, sat po sat, bez prestanka . . . Isticati sam od sebe? Vraga! Moraće mi ga kidati i čupati. Pet godina će mi trgati

Digitized by Google

vreme iz usta kao zdrav zub. Boleće to, kako da ne boli . . . Iza zidova i vratiju jure moji vršnjaci, larmaju, udaraju, pevaju i puše, čitaju, ljube, piju i misle, a ja imam da sedim skrštenih ruku na sve većoj hrpi krepanih dana, ni dodirnuti neću moći ništa, ni pokušati išta od onog za čim žudim. Već sad ne znam šta bih s usnama, šta s celim telom. Premeštam se s noge na nogu: niz grudi iznutra, cure mi malaksale kapi opore prašine: mlaz kroz peščani sat. Žedan sam. Popio bih vruć čaj i gutljaj ruma. Okupao bih se u pari i ispružio . . . Ipak ne osećam ni bol ni tugu, a nadao sam im se. Čudnovato, ništa se ne javlja onako kako sam očekivao, ni ovo tiho čuđenje — tek nešto uzdignute obrve.

Mislio sam, da će me presuda zaboleti kao što boli udarac bokserom u bradu, tvrdo, svirepo. Uzdahnuo sam dva puta s naporom kad sam razabrao da se radi o pet godina. Pospanko onaj u mom srcu protrljao je zaprepašćene oči i promrsio psovku tešku kao olovo. A-ha! rekao sam. Dve su maljice lupnule kao po dobošu diafragme, osetio sam dva tanka uboda u žuči i crnoj džigerici — i, to je bilo sve. Presuda je postala izvršna, ali se u meni nije ništa izmenilo. Soba nije trepnula, ni ja, ni iko oko mene. Jedva mi se čelo ovlaš oznojilo, slepoočnice i dlanovi. No reci, otkad je nekoliko kapi znoja dovoljno da se od studenta postane robijaš, otkad i po kome pravilu? Nisam mogao poverovati. Kako verovati u ono što ne osećaš? Očekivao sam da će prelaz iz slobode u ropstvo biti potresan. Možda sam pretpostavljao da će se dogoditi uz dreku, gungulu, padavicu, trumbete, gromove, uz ljubičastu svetlost pakla, duboke glasove, tamu. Mesto toga spopao me je slepi umor kao miša pod staklenim zvonom iz kog crpe zrak. No zar sam malo puta bio umoran i umorniji? Umor još nije razlog da zaključim da sam se promenio u robijaša, kada je svaka stvar ostala na svom milimetru, kada je svaki razdeljak ostao netaknut. Ne priznajem, ne pristajem i neću da se pomirim kad ne mogu. Neću, pa kvit.

Za vreme čitanja presude uštirkani je plastron sudijine košulje stalno izbijao iz duboko izrezanog smeđeg prsluka, nadimao se i po svaku cenu hteo da bude veći od njegovih grudi koje su sipljivo disuckale. Seda pilotina brade dva dana nebrijane činila ga je bolesno bledim, a starački, neishraknuti glas i madžarski naglasak podsećali su na krezube mlinare iz Titela. Taj skakutavi hračak iznad glasnih žica kretao se s jabučicom gore, dole, kao gumeni kliker u gumenoj boci krahera. Ne žuri, znam, da su flaše krahera kao i sve flaše, od stakla, ali je starac bio sav nekako gumen, pa mi je ta njegova umorna i ulubljena elastičnost još više smetala i išla na živce. A čiče ni briga; on čita li čita . . .

Dugo je trajalo to šištanje i taj madžarski naglasak, titranje neotpornih obraza i skakutanje gumene kuglice u gumenom grliću grla; od početka »u ime Nj. V. Franje Josipa I«, do svršetka: »i slovima pet godina«. Nisam mogao više. Kakva slova boga ti i do đavola! Da vidimo te uobražene mustre od slova! Baš da ih vidimo šta mogu!...

Digitized by Google

Vezali su me lancima, strpali u maricu, izvukli iz nje, ugurali u vagon među putnike, izveli iz voza, doveli u kazamat i ne verujem i ne mogu verovati da to ima ma kakve veze s nekakvim madžarskim akcentom i neishraknutim slovima, kad dobro znam kako je prosjački nemoćno šuškao i krkljao sudijin glas... Davno, kao dete još, žureći u školu s torbom na leđima, video sam kako sprovode džeparoša. Bio je novembar, bila je sitna kiša, bilo je hladno i jutarnje blato, a lopov nije gledao prolaznike, jer je možda mislio da će za uzvrat i na njega svet obraćati manje pažnje. Čitao je usput firme da nečim ipak zaposli oči, rasejane i krute. Hteo je tako jako da prođe nezapažen, da je baš zato svima upadao u oči. Ljudi su zastajali i okretali se za njim. On se sve više mutio od stida, japurio se, izgledao sve izgubljeniji i — prirodno, nastavljao da secuje na kartu: ne-gledam-te-da-me-ne-gledaš, i — jasno, gubio. Taj uhvaćeni, bosi i modri džepar koji je krio lance ispod iskecanih rukava svog letnjeg kaputića i hodao kao Toša, praveći se da ne zna, da korak za njim ide žandarm, obojio je sve moje detinje pojmove o apsu i buvari modrom bojom stida i novembarske sramote.

Ali ja se nisam stideo. Vezan sam. Dobro! Pa šta? Šta znači lanac oko ruku? Isto što i lanac oko ruke. Ništa; bogami, kažem vam da ništa ne znači, ne nanosi uvredu, jer ne uviđam nikakvo, ni kretensko opravdanje za njih i osudu. Još mi uvek sve liči na pripremanje glumca za nastup. Nije drukčije ni čoveku koji se na poklade preobuče u popa ili sreskog; iako je recimo, nalik na popa, on nije pop i savest mu prema tome, može biti mirna; on nema razloga da se stidi bez obzira na ono što svet, prevaren maskom, može da misli o njemu, ili što je jedva dočekao da glasno kaže mada zna da su maškare. Istina, sad nisu poklade, ovi su lanci odistinski i pre no što završim igru biću izigran: pet godina se ne može bez predaha glumiti, ali se mora. Od lisica mi je ipak pocrvenela samo koža uštinuta u zglobu; svuda sam inače ostao isti, neizmenjen, kao belac ispod crne lorfe. Sve što je došlo iza presude delovalo je nezavisno od nje i njene nominalističke nemoći. Nisam shvatao na koji su se način staračka slova pretvorila u mišiće koji drže, u čelik koji sputava — manjkalo mi je znanje...

Celo sam vreme micao rukama, ne zato što bih hteo prkositi. Prkositi! Kome? Karike su zveckale i postarija žena, zabrađena crnim, vunenim šalom, pogledala me je već nekoliko puta žalostivo i uporno, i posle svakog pogleda jela sa sve manje volje svoj sremski hleb i svoje sremske kobasice. No ja sam bez ikakve potrebe vadio, vezanim rukama, maramicu iz džepa, ispuštao je, dizao, useknjivao se sa škripom i vraćao je, da bi ubrzo otpočinjao opet tu zveketavu igru. Pokazivao sam lance i zube, oh, nije mi bilo do smeha. U času kad sam se sagnuo da podignem palu maramicu, žena je odjednom zadrhtala puna jeze, zatvorila blede oči i odlučno prestala jesti, progutavši još nesažvakan zalogaj. Tvrdim je dlanom mahnula još nekoliko puta preko krila, da otrese mrve. Gospodin koji je dotle gledao kroz prozor stao je da čita novine,

Digitized by Google

za čudo bez ikakvog šuma. Niko nije govorio, lupa se točkova nametala. Slušali smo kako prolazimo.

Jurili smo belim sremskim poljima, golim i samim, pustim čak i kad bi voz prohujao pored dimljive kućice čuvara pruge, pored salaša kakvog ili zaseoka, beli su krovovi, gledani iz vagona, bili tako mali, da bi ih čovek mogao metnuti na glavu kao kačkete... A svud oko njih, svuda unaokolo oblaci tišine, prigušene stare prosjakinje i unezverenost samoće ispod popluna snega, tog belog ptičjeg perja, bez stopa, bez tragova kopita i točkova. Tu i tamo, proviri gola humka stvrdnute zemlje kao vrat iz belog okovratnika obezglavljenog infanta: nijedna kap krvi nije pala na pahuljastu čipku. Ali je sad sleteo s neba gavran po svoju senku: hoće da legne na nju i da se zaogrne njom, prazna su mu nebesa, prazna će mu biti i zemlja, tako nazarenski čista. Hvala ljudima: ojađeni pas u pustinji zalajao je za našom tutnjavom. Šta zna jadni pas! Vezani smo, brate, vezani smo, ujedaj vezan, ako možeš, ujedaš druge, ne sebe . . . Nemoj lajati, rundove, gurni šapu u grlo, pregrizi je radije no što ćeš produžiti da olajavaš naš voz. Rano je još; iako sviće jutro se još nije raskokodakalo i raskvocalo nad poljima Srema i Slavonije. Strah je svud, sneg cvokoće, drhte polja, hladno je svima koji već snevaju i slute da je iza Gore sve spremno. Vidiš, i odvezani saputnici ćute; ćuti i ti, ne cepaj pospanu zoru, pusti polja da spavaju pod nebom koje im pritiskuje rubove. Kako su modri! Hej petli, hej bećari, šta je s vama? Prošli smo pored tornja i pored avlija. Kokoriko. Ko koliko? Ja pet godina, a vi? Oh, ta široka, beskrajna polja, umrtvljena pod snegom skrivaju svoje lice crnice, ta usta puna maljavog mraka od čijeg daha zri ozima pšenica i klija prvi, mladi kukurek. Bude se već salaši. Gavrani lete nad svojom senkom: beže od nje kad sija sunce; traže je suludi kad se naoblači. Eno jaruge s ljubičastim prugama, eno crvenkastih i zelenih vrški i glavica, eno seljaka pošao je smeđ na plavi bunar, čupav je, vlat sena mu je u kosi. Petao lepeće krilima i čeka na đermu da mu ko odgovori. Možda će čuti škripu, i zveket kroz huku, ako čuje. Bunovan je, zar ne, još je pospan. Hoće li ga voz taj probuditi. Ko će pokrenuti polja? Gde ste sunčana proleća, razvigori, vrbopuci, kreketavi povodnji, potoci, poplave, gde ste, gde ste da grunemo i oteramo uznemirenost naših noći punih praskavih elisa i dane od same šteketave balistike, gde je ta noć kojoj ćemo moći mirno da poverimo tela i naše želje: da sutra lepo ustanemo i gledamo sunce i posle čitamo pesme koje nam se čitaju . . . Sutra nećemo nahraniti piliće, ni pomusti krave, ni vaditi vodu iz bunara vedrom. Neugodna je uloga naricaljke, jer su suze tekle uvek; ali su se oduvek i sušile i vetrile pod lepezama smeha.

— U kući obešenog se ne govori o konopcu! rekoh jedva čujno. Šta mi to sad bi, pomislih, a žena je u isti mah otvorila oči i pogleda me bledo i skoro belo. Samo joj se zenica crnela kao bolan ubod šestara u sred kruga rožnjače. Gospodin se nakašlja, iscepa pola strane novina i valjda iz higijenskih predrasuda

Digitized by Google

pljunu, ne na pod, nego preko reklame Telefunkena, nemačke vrste radio aparata, zgužva hartiju i baci je pod klupu. Žandarm se nasmeja tako da mu se grohotavo zatresao kokotov rep na čaki a usne su mu se pritom posuvratile kao prevrnut kapak, sve do desni koje su mu bile neravne i beličaste.

— Pa nisi obešen!

— Zato i kažem . . .

Hteo sam da im još reknem da je smešno što se oni stide kad se ja ne stidim i da bi, čak i da sam obešen, mogli pričati ovde, o svemu, pa i o konopcu, pošto taj kupe nije moja kuća. Ali sam se po običaju zastideo pre no što sam i počeo govoriti. Pogledao sam ih po svoj prilici vrlo glupo — oči su mi gledale teško, nespretno — i onda, da to ublažim, napravio sam olak pokret rukom kao da im se povrh svega rugam. A saputnici nisu ćutali zato što im se nije govorilo, nego zato što im je verovatno bilo nezgodno da pitaju ono što ih je zanimalo. Jasno se osećalo po rastvorenim i napućenim usnama pridošlice da je iza velikih, konkavnih zubiju svrstao čitave redove reči nužnih za razgovor. Bio je to živ, mršav čovek, sav od sitnih iseckanih pokreta, koji su prolazili sa svih krajeva njegovog tela i išli do ispupčenog čvora usta i zubiju, uvek razgolićenih. Prostirali su se preko gubera usana. Bilo je neke neobuzdane radoznalosti u tim zubima koji se nisu mogli ni pokriti, ni sakriti sasvim kratkim usnicama tog čoveka koji se je popeo u voz na zadnjoj stanici i ušao, uz tričetiri poskoka u naš vagon. Pozdravio nas je s izrazom nekog koji je hteo da kaže više no što je rekao. I sve što je kasnije izgovorio zvučalo je slično: nikad kanda nije uspevao da saopšti do kraja ono što je smislio. Iznutra je bio duži, no spolja. Žena, žandarm, pa i svi ostali, osetiše se nelagodno. Gospodin koji je pljunuo na komadićak novina koje su reklamirale nemačke proizvode zadržao je svoju mirnoću. Pogledao ga je jedanput, bilo mu je dosta. On je pripadao onoj vrsti ljudi koji točno znaju meru svemu i značaj svega. Ti ljudi nikad ne počinju prvi razgovor, govore malo, ali precizno. Žandarm se lupi po štitu kape kao da se nečeg priseti, izvadi buđelar iz spoljnjeg džepa nad srcem — običan buđelar od crvenožute jareće kože kakav se može kupiti kod kučevera — i ne prestajući da se smeje od uva do uva i od brade do nosa, otvori ga i s dva prsta pažljivo podiže parče tankog konopca.

— Ovim su obesili, otpoče iznebuha kao kad dete puno larme zadihano utrči u sobu, ovim su obesili, ako ste čitali novine, onog što je hteo da baci naš vodovod u vazduh pre šest meseci; zvao se Gligor i ja sam ga čuvao poslednje noći, pred samo vešanje. Slušao me je i bio miran, ne biste rekli onaj čovek što su novine pisale. Kad vam kažem: kao jagnje. Mogao je naručiti šniclu s krompirom, litru vina i kutiju cigareta — to ga spada pred smrt, — ali on ne hte ništa. Veli ne treba mu bakšiš od države. Molio sam ga ja, da zovne bar vino i cigare, da se uvajdim kraj njega, a on se uzjogunio kao magare, verujte, došlo mi da ga udarim. Takvog čoveka još nisam video, svu noć je mirno prospavao. Prvo

Digitized by Google

sam se bojao lukavstva. Taman ti posla, može me san prevariti, pa da mi se ubije. A ne, nisam lud da odgovaram za njega, namakoh bajonet na pušku, šiljak pod bradu i tako presedih budan svu noć. Pazio sam ga kao sebe. Ali nije trebalo. Ni prevrnuo se nije, ni rekao šta u snu, ni uzdahnuo kao što to biva. U zoru se sam probudio, umio, i sam prosuo vodu iz lavora u kiblu . . . Mi vam žandari svašta vidimo, gledao sam i vešanja. Krivci obično kukaju i larmaju, pa ti je teško, iako znaš da drmaju žicu, nezgodno je, misliš, kako bi bilo tebi da na njihovom mestu visiš. Ali ovaj moj ni beknuo nije, ni jezik isplazio kad je sve bilo gotovo. Rekoh vam, jagnje od čoveka . . .

Moj sprovodnik ućuta, zamisli se nešto, i polako stavi konopčić u buđelar, buđelar u džep, a džep zakopča.

— Kad su ga skinuli, uzeo sam ovo parče za uspomenu. Pet forinti mi je davao jedan činovnik, ali ja ga ne bih prodao ni za pedeset. Držim loz, — nek mene usreći. I pravo je, ja sam ga čuvao.

Pridošlica se stade meškoljiti kao da ga nešto davi, ne otrpe, zapali cigaretu, baci kosi pogled na mene i ponudi žandarma, ovaj prekide cenjkanje, pozdravi, nakloni se ne ustajući i uze.

— Može li i on pušiti? upita pridošlica pošto je poduže gledao u otvorenu tabakeru ne mogavši se odlučiti ni da je zatvori ni da zapali svoju cigaretu, mada mu je žandarm prineo upaljenu žigicu i držao je pred njim sve dok ga nije opekla dogorevši do kraja.

— On? zagleda se žandarm u mene kao da na mom licu piše latinicom sme li da mi dozvoli pušenje ili ne sme.

— Ne bi smeo, reče, ali neka, dajte mu, neka mu to bude poslednja, i onako na robiji neće pušiti . . .

— A zašto je osuđen? upita ispupčivši zube. Izvadi cigaretu iz tabakere i pruži mi je s neodređenim: »Na!« Žena je svojim isturenim pogledom nemoćno i uzbuđeno išla od jednog do drugog i celim svojim uvelim telom pratila razgovor.

Mene je uvredio način na koji mi je pridošlica dao cigaretu. Očigledno, svi me već smatraju robijašem, samo ja još ne uviđam zašto. Zar mi nije mogao pružiti tabakeru? Valjda nije mogao pomisliti da ću mu je zgrabiti i oteti? . . . Ipak sam je primio. Najviše zato što je imao dobroćudno lice, i što bi ga zabolelo da mu gordo odbijem ponudu, ne bi mogao shvatiti čime me je povredio i otkud mi ta neočekivana naduvenost. U drugim bi mi prilikama pričinila zadovoljstvo mogućnost da zbunim čoveka; nikad dosad nisam propuštao takvu priliku. Ali sad kad sam tražio jasnoću za sebe, nisam je mogao svojevoljno uskratiti drugima.

— Suđen? odgovori žandar. Pa zašto čovek može biti suđen? Zna se. Zbog svoje lude glave.

— Vraga, lude glave, rekoh, opijen dimom na šte srce. Zbog gostoprimstva, gospodine. Letos sam, vraćajući se kući, sreo na

Digitized by Google

ulici jednog svog školskog druga. Zadržali smo se dugo, prenoćio je kod mene. Nismo se videli od mature, a bili smo dobri, voleli smo se. Bez obzira da li je tražio ili ne, ja bih mu sam ponudio da spava kod mene, da se bar na tenane napričamo. Ostao je nekoliko dana kod mene, je li to greh? Nije izlazio, toliko smo imali uspomena, sećanja i novosti. Jednog je jutra otišao. Posle su me uhapsili, i osudili, a da ne znam kako, zbog čega, i da li sam uopšte osuđen . . .

— I mi znamo šta znamo. Dabome, reče prekorno, gotovo uvređeno neki brkati seljak u okruglom crnom šeširu. Mi vičemo živio Franjo, ali mi znamo šta znamo.

— Kako je to moguće, upita istovremeno pridošlica žandarma. Molim vas, jesmo li mi u pravnoj državi, ili ne? Kako je to moguće?

Žandarm slegnu ramenima: »Moje je da ga predam, ostalo me se ne tiče. Tu mi je revers, i pokaza na rukav šinjela, tu je i on. Predaću ih tamničaru, a on će mi dati potvrdu. Ako bi pokušao bežati — dužnost mi nalaže da upotrebim hladno i vatreno oružje.«

Žena me pogleda kao da sam već proboden i izrešetan.

— Pa dobro, okrenu se opet meni pridošlica, ko je bio taj vaš kolega? Izvinite, što vas pitam, ali ne razumem, nije li možda došao u sukob sa zakonima? Nemojte se uvrediti, nije li izvršio kakav zločin, razbojništvo kakvo?

— Ne, bio je student kao i ja, a odveli su ga, kao što sam kasnije doznao, onog jutra kad je izišao da prošeta. Naša se služavka vraćala baš s pijace u trenutku kad su ga vezali. Stala je i vrisnula. Dotrčali su, pitali je odakle ga zna, i onda su mene poveli.

— Možda je bio atentator?

— Bio je moj školski drug. To znam. Pričao mi je o Parizu, o tišini koja vlada u bibliotheque de l'Arsénal; tamo je odlazio da čita časopise i piše pesme pored starih profesora koji su prepisivali debele folijante i pergamente žute i sive. Pričao mi je mnogo o kineskim restoranima i klovnima. Bio je zaljubljen u Senu koju je gledao svake noći kako protiče ispod mosta tiha, sva protkana zelenim i crvenim venama neona i sijalica. A posljednje večeri, kad smo se zasedeli uz vino pevao mi je:

»Chevaliers de la table ronde« . . .

— Možda su se prevarili... Možda su i pucali kasnije, kao što rekoste, jer im je ličio na nekog koga su tražili . . .

— Ne znam, bio je drag čovjek i moj najbolji prijatelj...

— A koliko su vas sudili?

— Pet godina.

Žena poče drhtati. Oči su joj se širile, širile kao da me je celog htela uneti u njih i zakloniti . . .

Žandarm je gledao tvrdoglavo kroz prozor. Ceo mu je razgovor bio neprijatan, jer je znao da je zabranjeno civilima da pričaju s osuđenicima. Ali iako se radi mira savesti pravio nevešt, kobo-

Digitized by Google

jagi ne čuje jer se zagledao u beskrajna i široka bela polja, ipak je bio toliko još policajac, da se nije mogao uzdržati a da ne prisluškuje barem, što je iz osnova, uostalom, menjalo položaj i mir njegove savesti. Time je to prestao biti razgovor koji on dozvoljava, i postao razgovor koji prisluškuje. Nije imao više utisak da je pokraden nego obrnuto, da on pokrada. Jer kad me je pridošlica pitao:

— A nije li možda pripadao kakvoj zabranjenoj partiji? i ja odgovorio:

— Nije mi nikad govorio o tome . . . sprovodnik se okrenuo brzo i rekao jednostavno:

— Takve partije nema . . .

Svi smo se trgli, obišli ga pogledom i uvukli se u sebe kao puževi kad uvlače rogove i ućutali . . .

— Sedam i po dajete za Gligorov konopac? upita žandarm gospodina koji je opet čitao novine.

— Malo dajete!

— Da . . . — procedi gospodin odlučno. Voz uspori: šine, skretnice, signali, vagoni. Ulazili smo u veću stanicu. Trebalo je sići. Žandarm pozdravi vojnički i povede me s očitim žaljenjem . . .

Pokušao sam da putem do kaznione pažljivo i žudno gledam sve oko sebe, rastajem se sa svetom. Bacao sam poglede na sneg, na stvrdnutu balegu konja i goveda, na male pandurske kućice sa kandilom iza prozora. Hladno je bilo, oštra, jutarnja hladnoća i igličast sneg koji škripi pod nogama, neprijatno kao kad nož zapara u tanjir. Da se ugrejem, zamišljao sam kako izgledaju sobe u kojima provode stražari svoju slobodu, dvanaest u četrdesetiosam časa. Tridesetišest sati su neprekidno u službi, najslabije plaćenoj od svih postojećih. Bedno je moralo biti u tim sobama sa siromašnim nameštajem i zemljanim podom. U njima se oseća miris vlage i pečurki, neizbežan u izbicama s jabukama koje venu poređane na policama ukrašenim izrezuckanom hartijom za pakovanje. Usput prestigosmo red gusaka koji se nekud uputio tako teškim i gegavim hodom kao da su u najmanju ruku, natovareni karavan tibetanskih kamila. Priznajem, nije mi se gledalo. Jedva sam čekao da dođem u kaznionu i vidim kako izgleda kuća u kojoj ću provesti tolike godine. Spoljnji me svet nije više zanimao, nisam mu pripadao.

2.

Treba zvoniti da se uđe u kaznionu i čekati da nečije oko zakoluta u buši, da ključ zakrklja u bravi i da se masivna hrastova vrata okovana gvožđem i mesingom otvore.

Preko malih kamenih basamaka stupismo u polumračan hodnik nalik na slovo »T« čiji je uspravni deo bio kratak u odnosu na vodoravna krila koja su se gubila u tami. Odmah me je zbunio čudni zadah, kiseljkast i natruo. Pred stubama koje vode na sprat u upravnikovu kancelariju, sprovodnik me je odvezao, rekao mi da

Digitized by Google

pričekam, a on se uputio desno i bez kucanja otvorio vrata na kojima je pisalo: Tamničar. Kroz zev poluotvorenih vratiju sagledao sam krupnog, naduvenog starca u tamnoj uniformi. Možda je to tamničar, pomislih. Iako sam već stajao na tlu kazamata, nove otadžbine, u meni je sve ostalo isto, nepromenjeno.

Čekaj, tešio sam se, ovo je tek hodnik. Taj se hodnik ne razlikuje od onih po bolnicama i školama, kasarnama i manastirima. Hodnici slobode i robije su jednaki, a zid je zid, u njemu nije granica. Troskot koji izbija iz zida isti je i sa spoljnje i sa unutrašnje strane, razlike nema. Moram li ja biti drukčiji? Mogu li? Može li se promeniti tako jednostavno ma što od onog što živi, što ima svoj dan i svoju noć!

Možda će promena doći kad me bace u samicu i konačno postanem robijaš. Ovo je tek carinarnica na granici između onog što je bilo i ovog što dolazi.

— Nije to važno. Promena ili ne, glupost. Probaj da izađeš, kažem sam sebi, pa ćeš videti promenu.

— Ali ja još ne ću da izađem, odgovaram, mene zanima novi život.

— A kad sve budeš pogledao, kad ti dosadi, i zaželiš izići?

— Onda, onda tek nastaje robija. Ali ko kaže da mi mora biti dosadno. Mogu hteti da mi uopšte ne bude ni časa dosadno. Ima se šta videti i naučiti. Ne moram zaželeti da izađem pre roka.

— Lepo pevaš. Po tvome ni večitaš ne robija do smrti jer mu ne mora biti dosadno, jer dosada nije nužnost, kao ni ropstvo. Utešno je to što trucaš, družiću, mogao bi postati pop ili svengali, konjino.

— Da, sloboda je nužnost, ropstvo nije . . .

Mahnuo sam rukom da oteram taj glupi razgovor iz sebe.

Moj sprovodnik je predao tamničaru revers. Što se toliko zadržava? Mora da tamničar piše polako, sigurno sad ispisuje svojim teškim suparoškim rukopisom potvrdu:

»Primio sam osuđenika - krivca Nikolu Lalića, zvanog Nino, u redu i ispravnom stanju, ne žali se na postupak sprovodnika . . .«

S kojim se pravom tako loptaju sa mnom?

Nisam to rekao, ni pomislio, nisam besno odgovorio: s pravom što ti nemaš više nikakvo pravo! Ali je bilo nečeg tvrdoglavog u načinu na koji sam se ukrutio pred visokim vratima i hteo da im prkosim prostorom koji sam zapremao. Stojim pravo iako sam stvarno izgubljen, bez snage — gladan sam. Od juče u podne nisam ništa okusio, čak ni vode. Ko bi mogao jesti i piti pred neizvesnošću osude ili posle njene teške izvesnosti. Otpor kojim se prsim je tanka glazura; ispod nje me boli sve, neodređeno, meso i kosti i srž u njima kao pred gripu. Lomi me taj neodređeni bol; legao bih, pokrio se preko glave, da se iscvokoćem i spavam posle, bez uspomena i sna.

Uvek je tako, kad osetim da imam srce, znači da me boli, kad osećam prostor koji sam zapremio znači da sam tužan. Sad sam osećao celog sebe i svaki svoj delić, očnjak, trepavicu i nokat

Digitized by Google

na nozi. Znao sam da su mi krajevi usana, one dve ružičaste tačkice tako teške da ih nikakva dizalica ne bi sad mogla dići i nasmejati... Odjednom iskrsnu preda mnom opet sudijina glava.

Njegove prostrane usne se miču, reči mu cure iz usta kao deci mleko iz cucle, reči mu se lepe za brkove i dva dana nebrijanu bradu ili ostaju u zraku kao mali, mlečnobeli baloni. Prostor između stola sa raspelom i optuženičke klupe, pun je tih nemirnih balončića od kojih nijedan nije veći od zrna pšenice, i ja mu ne vidim više vilicu koja lakše pada no što se diže. Te nemoćne reči stoje u zraku i ne dolazim sebi od čuda što im sudija pripisuje snagu koju nemaju . . . Prskaju ti balončići i padaju. Reči presude leže sad na podu kao perje kolibrija. Sutra će ih poslužitelj pomesti. Ne, nije u njima snaga crvenih ruku i modrih lanaca; zato me ne menjaju . . . zato je sve isto . . . zato je sad tiho u meni, labavo i mutno kao u bolnici kakovoj za sumraka. Srce mi kuca oprezno, krv se vuče mačji niz žile i kaplje tužno, kap po kap, a misli prolaze kroz mene kao bolničarke u belom, nečujno, s prstom na ustima. Pst! kažu.

3.

Pred ulaznim vratima, širinom trema šetkao je stražar sitnim korakom, kočoperno kako to umeju samo mali i krivonogi ljudi kad imaju na sebi nešto novo i lepo, recimo, užasno žute cipele »na škrip«, sa gumom na visokim potpeticama i ufitiljene brkove. Kad god bi prošao pored pucera koji je čistio kvaku pucinom, šibnuo bi ga nemarno dugim, crnim kajišem s ključićem na kraju. Pucer bi prestao da radi, naglo digao obrve do na pola čela kao čovek koji se napreže da razume nešto složeno i teško, onda bi se trgao i nastavljao da trlja tresući ošišanom, bubuljičavom glavom kao da je razumeo.

Kladio bi se u šta god hoćeš da pucer nije bio onaj džepar koga sam video kao dete jednog kišnog novembarskog jutra; ovaj je bio širok i taman, onaj plav. Ali su i jedan i drugi imali nešto slično, neodređeno, ni sam ne znam šta. I ovaj se je ponašao kao da nije robijaš; pogledao me je s visoka i malo rasejano kad sam ušao, a kvaku je posle čistio s izrazom čoveka koji zna da ga kod kuće čeka verna žena kraj šporeta, s ručkom i poljupcem. U toj je pozi radio između dva udarca pandura u pačje žutim cipelama na škrip s gumom na visokim potpeticama. Koraci pandura se nisu čuli, samo škripanje nove kože kao kad noću — zatvorio sam oči i bila je noć — nameštaj počinje da sam od sebe pucketa, parket da lomi prste i firange da uzdišu. S vremena na vreme pandur bi se zaustavio. Pogledao bi ushićeno cipele, probao gumu noktom, kvrcnuo po njoj kažiprstom. Bio je zadovoljan, lepe su mu bile. Morao je dugo, siromah, maštati o njima pre no što je smogao pet i po forinti da ih kupi. I sad, kad ih je prvi put obukao valja mu dirindžiti tu, kraj vrata sve do mraka i nikoga nema kome bi ih pokazao, s kim bi mogao podeliti radost. Kolege su mu

Digitized by Google

mrzovoljne, robijaši neiskreni, ulizice ili uobraženci, eh, prazan je život.

Iznad radiatora je prozor. Odatle se vidi kaznionsko dvorište i velika zgrada. No iako sam to odmah primetio čim sam došao nisam se odtad okrenuo. Bojao sam se da pogledam. Videću, mislio sam, pet godina ću sve to gledati, zašto biti radoznao. A zašto ne biti? Kome to smeta, pitao sam svoju bezrazložnu uznemirenost. Uzalud, nisam se dugo okrenuo. Pucer je bio obučen u crne pantalone od novog i čupavog šajka i u beli, platneni kaput. Skoro kao kelner. Obuven je bio u nove cokule, vojnički potkovane.

Nije loše, mislim, uprkos nametljivu pitanju: A zašto ne biti radoznao? Istovremeno sam se i okrenuo; hteo sam valjda, da to učinim krišom od sebe, pre no što stignem da shvatim šta hoću. Ispalo je nespretno. Zastideo sam se, i kad sam se setio da me taj stid podseća na događaj s tetkom, koja me je zatekla kako virim kroz ključanicu u kupatilo, gde se tuširala Fräulein Else, bilo mi je još neprijatnije. No tad mi je bilo petnaest godina i gledao sam prvu golu ženu, a sad, glupost! Šta sam sad video tako strašnog da sam morao pokrenuti sav aparat stida! Ništa, ili nešto obično, iako strašno, ipak . . . Šta ima tu, reci, čega sramnog ima u tom ogromnom četvrtastom dvorištu opasanom visokim zidom uz čiju je zapadnu i južnu stranu sinoćnja košava nanela i nabila gomile snega ogolivši krov neprijatne, zvezdaste zgrade od tamnocrvenih, usirenih cigalja? . . . Šta si video u tom golom dvorištu s dva izbočena kruga za šetnju, u tom modrom dvorištu nalik na smrznutog prosjaka koji prosi na propuhu? Cvokoćući, dvadesetak je ljudi iskidanim pokretima razgrtalo sneg i prenosilo ga nekud izvan vidokruga, tačkama koje su tvrdo odskakivale preko skamenjene i kilave ledine. Iz uzdignutih karaula na rogljevima zidina virile su puščane cevi i rutave oči stražara zagnjurenih u bunde. Bilo ih je nekoliko i u dvorištu, da iz bliza nadziru rad. Para im je dimila iz usta, ali se ništa nije čulo, vetar je odnosio i sneg i glasove.

Dve, tri sekunde sam gledao ljude, lopate i sneg, ne više, kad se kao za pakost pojavi tamničar. Upravo sam se hteo ponovo okrenuti vratima: bilo mi je dosta. Iznenađen, pocrveneo sam, kao da nisam gledao golo dvorište već golu ženu kroz ključanicu. Nino, Nino, bedna si ti gospođica, a ne čovek i robijaš! Izgledaš kao krivac, sam sebi tako izgledaš, a znaš dobro, da nisi učinio nikakvo zlo . . . Dokle ćeš biti takav, dokle?

Ali mi tamničar pristupa neuljudnim korakom, s očima koje su sigurne da su uhvatile krivca na delu, uobraženim i oštrim očima koje gledaju kao kliješte:

»Brže ovamo! Hajd, hajd, ne prenemaži se. Šta si to sakrio.«

»Ništa«.

»Slušaj«. On podiže prst koji stvrdnu u zraku. Tako rade stari učitelji pre no što počnu s packama, ili iskusni čuvari ludaka koji proziru svaku ludoriju: tim se ljudima ne može podvaliti jer njihov glas nije navikao na pogovor, njihova je reč uvek zadnja:

Digitized by Google

»Slušaj,« ponovi preteći, »sa mnom se niko nije šalio!« Prst mu se raskravi.

Njegov se piskavi, škopački glas lomio o svodove i padao, odjekujući oštro kao mlaz stakla. Činilo se da hodnikom nekog jure, tako se odjek rušio i bučio — valja primetiti da se tamničar nije naprezao, nije, kako se to kaže, drao grlo. Kasnije sam opazio da svi panduri od reda imaju ogromne, šumovite glasove. Čak i kad bi između sebe razgovarali, telo uz telo, sasvim izbliza, drali su se kao da hoće jedan drugog da zaplaše.

»Nećeš da kažeš, nećeš, je li,« upita nestrpljivo.

»Ništa!« ponovio sam i moj je glas u poređenju s njegovim zvučao bedno i odrpano. Nigde nije odjeknuo, zvuk nije odskočio. Pao je na betonski pod kao probušena lopta u blato, osetio sam prvi put, da ne razumem čoveka koji govori mojim jezikom: bio je nešto više od gospodara, a ja nešto mnogo bednije od roba.

»Dobro!« viknu, a odjek bučniji no dosad, nije nagoveštavao nikakvo dobro. »Kad nećeš milom da pokažeš, imamo mi i drugih načina. Kazaćeš ti već, ne brini! A sad ćemo te prvo pretresti!«

»Ah, to je tamničar!« pomislio sam paralelno s predstavom okova i mračnih ćelija, o kojima sam već slušao.

Bio je to visok čovjek i sav otečen. Njegove noge u glomaznim smeđim kamašnama ličile su na stubove. Smeđa boja sara sa ukrštenim kajišima pamtila je prošlo stoleće. Naduvene ruke sa kožom posvuda vodnjikavom visile su mu s obe strane kašastog trbuha, na izgled mekšeg od dojki žene kad prestane dojiti. Bio je sav bolesno napuhao. I rastom je izgledao viši no što bi stvarno bio da nije imao toliko vode u sebi. Mora da ždere same mesurine i ispija litre i litre ružice i crnjaka kad mu je glava tako užasno crvena, tamno crvena, bez sjaja, istetovirana modrim žilicama ne samo po nozdrvama nego i po jagodicama. Ipak, uprkos boji i izbilim žilicama, njegovo lice nije izgubilo izvesnu prirođenu sažetost i oštrinu stečenu u službi tako nalik na vojničku. Oči su mu gledale žmirkavo i iskosa, beonjača skrivenih iza otečenih kapaka. To je moglo izgledati čak i dobrodušno, jer su mu kapci prigušivali bodljikavost pogleda zelenih kao koprive.

Soldačina i službenik bili su u njemu jači od svega, pa i od bolesti i starosti. Ovako glomazan i trontav trudio se da i vodenu bolest stavi u službu svoje uniformisane ličnosti koja po definiciji treba da uliva poštovanje i strah. No premalen i spljošten nos kvario mu je zadovoljstvo. S njim se ipak ne može delovati preterano dostojanstveno. Inače, sve ostalo je klapalo i bilo kako treba i dolikuje. Baš zato je značaj nosa u negativnom smislu bio veći . . .

Hodnikom nasta opet trka i lomljava.

— Đuro, pretresite ga!

Neki me Đura, s dve zvezdice pod vratom pretresa, zavlači mi ruke u džepove, obrće mi šake, gleda mi dlanove i nokte, naređuje mi da otvorim usta, gleda mi sve do grla s istim izrazom s kojim to rade lekari, ostavlja me, odlazi radiatoru, saginje se,

Digitized by Google

pipa pod njim, vraća se, ispituje mi oprezno šavove pantalona, skida mi kaput, trese ga, gužva, onda zastaje i sriče pažljivo i s naporom prezime i adresu krojača na postavi, vraća mi kaput, okreće se na levo krug, pozdravlja vojnički:

— Sve je u redu, gospodine tamničaru! ori se hodnikom.

Žandarm sprovodnik izađe iz kancelarije zatičući potvrdu u rukav šinjela u času kad je Đura gledao ispod radiatora. U prolazu mi klimnu glavom i stade neodlučno nekoliko koraka dalje:

— Ja odoh sad! reče kao da se izvinjava. »A ti . . . znaš, i odavde se izlazi . . .« Onda požuri. Ključar mu onim ključićem na dugom, crnom kajišu otključa teška hrastova vrata s okovanom bravom. Zar taj mali ključ može da otvori takva ogromna vrata?

— Hoćeš li do Julke? upita ga.

Ovaj se glasno nasmeja, ključar mu se pridruži žgoljavo i pripreti kroz smeh.

— Hej! reče naglo i zafrknu brkove. Šta misliš koliko sam platio ove cipele.

Žandarm ih pogleda zamišljeno. Da mu pomogne, ključar diže nogu. No nije vredelo gledati, na njima nije pisala cena.

— Pet i po! — požuri se da objavi ne mogavši više podneti zamišljenu neizvesnost žandarma. »Šta veliš, zgodne?« doda likujući. Očekivao je pohvalu. Ali mu žandarm pruži ruku:

— Mi ne smemo da nosimo žute cipele!

Ključar ljutito lupi vratima, teškim i masivnim, bez komadića stakla da ih razgali i učini koliko toliko prozračnim i manje definitivnim.

— Uvek imamo istorije s vama! Zaurla tamničar posle Đurinog raporta. Lice mu je ostalo mirno, rekao bi, lice ventriloka. »Svi ste isti. Nikad da se smirite. Uvek iste priče. Ali videćete vi, kad vas ja . . .«

Stojim zbunjeno pred njim i ne razumem u tom trenutku ništa. U sebi ponavljam samo, istu zagrcnutu ploču: Ah, to je tamničar! i ne mogu dalje.

I posle, kad me odvode u kupatilo gde me šišaju do kože, po glavi, pod miškom, po grudima i svuda, zarđalom nulericom koja nemilosrdno čupa i škripi, ne mogu dalje od tog saznanja i te pretnje. Stavljaju me pod hladan tuš — on prlji. Ne daju mi da se osušim. Mokar, navlačim robijaško odelo, zgužvano, tek izvađeno iz dezinfektora, užasno prljavo, zakrpljeno i poderano, ni nalik na ono koje je imao pucer u hodniku. Berberin me sapuna vešerskom rukom i brije tupom britvom. Znao sam, morao me je poseći... sto mu gada . . . mogao bih uhvatiti kakvu bolest . . . Uopšte, čudno se ponaša berberin. Miče usnama, traži mi pogled, osvrće se, počinje nešto da govori, pa se zaustavi, okrene i nasmeši panduru koji nas nestrpljivo posmatra.

— Vaši štrajkuju, morate se solidarisati! odluči se najzad da mi rekne. Ispalo je to brzo, bez daha. Uneo mi se sav u lice i zaustavljao istovremeno lapisom krv. Pandur je baš u tom trenutku otišao do sanduka u uglu po cipele za mene.

Digitized by Google

Cvokoćući klimnuh glavom.

Već sam navukao ogromne cokule, vezao ih običnim kanapom, nabio šiljatu suknenu kapu na ošišanu, naježenu glavu i bio spreman da uđem u samicu. Osećao sam se kao klovn. Šta je tu je! Nastupamo! Gore ne može biti!

To me uverenje razvedri za tren. Izvetrio je strah bez glasa, neizvesnost i tamničar. Od njega mi je ostalo u svesti samo ono balavo i svirepo zgnječeno dugme od nosa. Naduvena telesina, tamnocrveno lice tetovirano mrežom žilica, crna uniforma s ljubičastim okovratnikom bili su se rasplinuli na vetru koji je iznenada počeo jače da duva. Samo je nosić ostao uprkos hladnoći i oštrom vazduhu. I taj nosić treba da plaši, da bude taman, da baca ljude u tamnicu, kažnjava, pretresa . . . Taj nosić prima platu da bude tamničar, čovek kome je cilj da bude taman i strašan... Smešno... ne može to taj nos . . . Smešno zanimanje uopšte . . . Ne znam da je ijedno dete htelo da bude tamničar. Ne kažem, kad bi deca znala da se može biti svetličar, i kad bi znala kako to izgleda, ne kažem . . . Da sam ponovo dete, hteo bih biti svetličar. To je poziv! . . .

Prolazili smo pored ružinih stabljika lučno zarivenih u sneg kao žirafe u potok, pored dimnjaka koji se dimio nad crnom barakom. Prošli smo već pravoslavnu i katoličku crkvu, obe u istoj zgradi od cigalja, bez lepa, s dva mala tornja koja su jedan drugome pri vrhu okrenuli leđa tj. namrštene krstove, a u podnožju unutra, oltare. Gola, hladna zgrada sa crkvama bila je nalik na odranog čoveka — treća slika iz mog gimnazijskog anatomskog atlasa — od samih zguljenih mišića, na onog koji je imao usta strašno svirepa i oči od teških i ledenih klikera. Biti svetličar, to je poziv! Ali šta radi svetličar? Pali li fenjere? Ili gleda možda zapaljene zvezde . . . ?

4.

No kad je pandur kratko i jezgrovito zaključao za mnom vrata, ponovo je izmileo strah bez glasa i počeo da me uznemiruje. Držeći zavežljaj pod miškom bio sam zakoračio radoznalo u ćeliju. Ali odjedared mi se učini da stražar, koji je podbrijavao obrve ne bi li izgledao još strašniji, nije samo zalupio vrata nego je i mene gurnuo. Znači li, da smo vrata i ja već isto? Dok ključ još krklja u bravi, stižem da se čudim što onda ne osećam tu bravu sasvim u sebi, u crevima. Trebalo bi, ako smo se već saživeli. Nismo. To me samo strah i zebnja grče unapred, u očekivanju promene, udarca koji će me iznutra ubediti da sam od danas robijaš, čovek bez prava, poslednji među poslednjima, zaboravljeni, izgubljeni. Međutim, promene ne vidim. Na isti način kao i juče gledam i danas, na isti način registriram u svesti viđeno, na isti način reagiram, i sve mi je poznato. Ljudi su konačno i panduri, sobe su i ćelije, beton je od betona, zid od kreča, cigle i peska, pa ipak nije sve isto, ja sam odsečen od jučerašnjih mogućnosti. Hoću li

Digitized by Google

moći priznati da sam uprljani i poslednji, kad imam lice i srce Nina Lalića, studenta. Kako priznati? Šta znači biti robijaš? Ostati isti kao pre? I biti obespravljen... I ta praznina ćelije, bez ljudi i knjiga koje su ljudi viđeni i onaj koji ih je video, goni me da tražim suštinu promene i sve što vidim jeste uzaludno traganje za njom. Ostajem na površini. Nigde prodora. Ne bi li ta luda želja za opravdanjem, taj lov za smislom, mogao biti početak unutrašnjih izmena, ona sama? Po čemu? Zar ne bih i da sam došao ovde kao izletnik mučio sebe u trećem licu istim pitanjem? Da, tako bih mislio i kao izletnik, kao neki student prava treće godine na naučnoj ekskurziji u kazamat u društvu kolega, koleginica i profesora... Kad bi sad naišla baš takva ekskurzija i banula u moju ćeliju! Bilo bi divno... Možda bih poznavao neke, videli bi me kako živim, gde živim, ne bih bio izgubljeni i zaboravljeni... Ne, najzgodnije je da me niko ne prepozna osim one smeđe devojke s plavim očima s kojom sam se upoznao na Uranku. Tužno bi me gledala. Niz lice bi joj tekle suze sasvim plave jer bi bile tako tužne, tako vrele da bi istopile boju njenog irisa.

— Što mi nikad nisi pisala? — čujem sebe i čujem odgovor: »Nisam smela!«

Dve misli, dve sijalice su se istovremeno upalile negde u mojoj svesti. I dok sam se jednim krajem hladne usne smeškao devojci koju sam već zavoleo, i radovao se njenim usnama koje su, iako ne studiraju pravo, i nisu na trećoj godini, došle u kaznionu samo radi mene, da mene vide i da mi objasne zašto mi nisu nikad pisale, — u stvari sam okrenut vratima, u kojima je još uvek gledam, u stvari sam trom od mraza i uplašen buljio preda se u zid i kad bih pokušao izreći sve što mi je istovremeno protrčalo kroz glavu, morao bih spomenuti i čuđenje zbog sveg tog umovanja i sanjarenja i svega što se nalazilo preda mnom. To više nisu bile reči već sklopljeni, iskrivljeni poljski krevetić u uglu sa slamaricom koja je zaudarala na znoj i nešto što se nije moglo odrediti. Bolesna je slama visila neotporno niz pore sargije kao poispala kosa među zubima čcšlja.

Desno od kreveta nalazio se stočić tako mali da se ne bih mogao nalaktiti na nj s oba lakta, a ispred njega, u uglu, kibla u smeđem sanduku bez poklopca. Smrdelo je oštro i gusto oko nje i taj smrad taložen godinama obojio je zid uokrug uvelo žuto i nagrizao nekad oštre bridove ugla. Smrad i kiselina su stanjile i olišajile i lim posude. Stotine mojih prethodnika je disalo i izdisalo svoje i tuđe smradove. Bili su očajno sami od očajanja. Ove crte zaparane noktima i kašikama na zidu, na podu, na vratima, nervozne su i krive i, ako ih ima koje se tu i tamo prkosno dižu, većina ih pada i klone na stazi manjoj od dva santimetra. Hoću li i ja, klečeći na hladnom, reumatičnom podu urezivati noću, u onom još neobeleženom uglu malim, nikad pravim, nikad ravnodušnim crticama kraj dana i reći na taj način betonu, sebi i onom koji će doći posle mene da je prošao jedan sami dan samoće, i da sam radosno dočekao njegovu prolaznost i zaboravio na svoju.

Digitized by Google

Drhti se i drhtaće se. U svakoj od ovih 120 ćelija sa vratima bez kvaka, sa vratima koje se mogu otključati samo spolja — da li bi u slučaju požara stigli da ih sve otvore pre no što izgorimo — drhti po jedan ubica, razbojnik, provalnik, krivotvoritelj, po jedan delikvent, kriminalni ili politički osuđenik, detinjski uplašen od samoće, od praznih zidova i vratiju koje imaju na visini oka guker kroz koji te mogu gledati a da ne vidiš. Makoliko ti smetalo, makoliko pazio, riblje će te oko inspekcije uvek iznenaditi i uhvatiti deo jednog tvog pokreta kome će pridavati strašnije i opasnije značenje no što može imati. Neravnopravnost i neravnopravnost: nagomilani uzroci poraza. Kad pomislim još da niko od ovih koji pristaju da čuvaju nije dorastao i ne može nikad biti, onome koga treba čuvati! Svaki je od nas bar u mržnji, u veštini, u znanju, u ljubavi i dobroti, u zlu i svireposti velik i veći od ravnodušnog službenika koji mora kresati svoje brkate obrve da bi izgledao strašniji i mogao plašiti; i da bi zaista uplašio postaje jednog dana zaista strašan, jednog dana posle četrdeset godina treninga, hoću da kažem službe, kad ode jadna i nemoćna babaroga, u penziju.

Koliko tragova u ćeliji. Odmah, s ulaza, upadaju u oči imena, isklesana ponekad grubim slovima velikim kao ruka. Te se »posetnice« — nazovimo ih tako — nalaze svuda na stolu i kibli, na vratima i gvozdenim nožicama kreveta.

Na podu piše krupno: Imre Tot, tri godine, krađa, na pravdi boga! Na stolu: Karlo Boboš, pošlji mi čarape; na zidu: Sunko J. ni kriv ni dužan, mater im kroz mater; ispod: Pera Kinez, repetent, ajgir i cepelin; sa strane: Ćopa Ilić, kikirez; na kibli: Brana Mikšić, doživotni; i Janko Sob, svetski putnik, nevin i Kravić deset godina, junfer i luftiguz; Mika Trahoma . . . i svuda po neko ime, po neki politički amblen, parola, uzvik, psovka: vrvi. Svaki je od njih imao izvesnu predstavu o sebi, živu i sebičnu; kotrljao se životom i kotrljao smetnje i znao kako izgleda i bio grljen, i došao ovde i hodao ćelijom besno i rezignirano i psovao i plakao, svaki na svoj način: možda niko sa suzama i jecanjem. A panduri su uspevali da vide samo suze, prljave uniforme, oblike ošišanih lobanja i prekršaje: »Br. 1769 je razgovarao na šetnji — Udri ga!«

Nijedan Kinez i Kikirez, Ajgir i Sob, Ćora i Ćopa neće ostaviti na slobodi, ni u kome kutu slobode trag i ime. Imaju razloga da prođu što neopaženiji, sa što manje lica, bez otiska palca. Ali se ovde zato mogu raskomotiti i ostavljati na sve strane svoje krštenice i prste, nadimke i vaške. Evo, tu je nacrtana jedna žena, prsata, puna, s debelim raskrečenim nogama, sedi na zidu kao muva i čeka, a preko trbuha joj mili gusenica. Njene su oči: dva uboda jekserom u zid, pupak joj je kao oko: rupa. Usana nema, obrva nema, nos joj je kratak rez, a kosa liči na turban. Cela, podseća na žene tetovirane na prsima mornara, ali mrtvija, bleđa, ženstvenija... ženstvenija možda zato što se zaboravilo kako izgledaju žene... Kikirez je napisao na stolu da je dobra: »Dobra ti je femka!« Kad god se je zaželeo žene, stao bi pred nju, jer

Digitized by Google

ćelijaši srastu sa svojom ćelijom, čovek se mora uz nešto prilepiti, kad nema čoveka dobar je i zid. Čovek mora pričati, mora se razgaliti, i kad nema svedoka onda se svako pred samim sobom ljušti kao artičoka, ulazi do kraja u sebe i roni u sebe, ljušteći list po list, do srži. Video sam hotelske sobe, video sam stanove i izbe. Prazno je to, bezlično, provetreno. A ovde su zidovi puni mirisa kože, sve je smrad urina, svud se saplićeš o dužine koraka, suze i znoj vrcaju iz kreča, jer niko ko je ušao nije izišao ceo odavde, ostavljao je kotvu i pupčanu vrpcu, mnogo toga, što se ne može povratiti, sve što se otkinulo s njega, sve što su vreme i službenici otkinuli. Ćelija je puna prošlih stanovnika. Ulazak cuvaksa ih probudi. Dok se umire i slegnu i puste ga da se smesti, treba vremena, novak se umori.

Uska je bila ćelija, ne bih mogao raširiti ruke, bila je tesna zapravo, odgovarajući niska, tj. plitka i duga četiri koraka. Od sjajnih i glatkih zidova odudarao je samo sparušeni i perutavi ugao s kiblom. Zidovi nisu bili beli, prašina ih je posula sivkasto, a mraz ih je oblio tankom glazurom koja je bila sprudasta jer se cvokoćući sledila. I ja sam zacvokotao, kad sam ostavljajući stvari na sto dodirnuo zid. Ali pre no što sam se usudio da išta uredim stajao sam dugo oklevajući na mestu gde me je zateklo zaključavanje vratiju u odelu s nejednakim rukavima i nogavicama izjedenim testerasto po rubovima. Izgledao bih sam sebi kao klovn na pisti — i to mi se već učinilo putem od kupatila do samice — jer je bilo nekog humora u velikim raznobojnim zakrpama opšivenim kanapom i bangavim kolenima, jastučastim od silnih zakrpa jednih preko drugih, da odelo nije bilo toliko suro i prljavo, zgužvano i više nego zgužvano, isceđeno do poslednje kapi, pa sušeno u peći, skočanjeno, zagorelo i uprskano suvim krastama kreča i gline sličnim bradavičavom pelcu na konjskim nogama. I bakandže su mi bile prevelike. Prazne kapne su se tvrdo, već odavno, uvile na gore, što je značilo da su u njima plivale noge i onima koji su ih nosili pre mene. Plivale su, greble se i ranjavale pošto su se u njima obojci morali odvijati: preširoke su bile da bi ih držale kao što treba. A potpetice krive do lubova i pertle od raščupanog kanapa davale su nogama gorilski izgled i krivili ih, hoćeš nećeš.

Ostavljajući stvari na stočić, nespretno, delom mojom krivicom (imao sam nesigurne ruke), delom zbog mraza koji mi je odrvenio prste, odmotao se peškir, četvrtast komad lanenog platna i jedno za drugim skotrljaše se na pod uz uplašenu buku koja se — činilo mi se — obzirala za sobom da vidi ne gleda li je ko kroz bušu: dve zarđale, limene porcije, tamna i izlizana drvena kašika i trouglasta maramica od istog platna od koga i peškir. Njom se briše kašika posle jela, a ujutru, za mrtve šetnje vezuje se oko vrata, da, go, ne bi prozebao i primorao upravu da smesti kažnjenika u bolnicu i da ga leči jednim od tri standardna i univerzalna leka: aspirinom, ricinusom i jodom.

To je bila ćelija. Prozor jedva kao ćosava glava, gledao je smrznuto kroz rešetkaste trepavice u sunce koje se ovog časa

Digitized by Google

raskrečilo između dva oblaka. Tu u toj ćosavoj, smrzloj i modroj golotinji, treba da proživim nepojmljivu hrpu od 1825 dana, neuredno nabacanih jednih preko drugih, tu u toj rupi bez nameštaja, tepiha, slika, kose i vatre...

Ne preteruj, Nino, nemaš još 1825 jer ti se odbija 179 koliko si već preležao po policijskim i sudskim apsanama.

Koliko onda ostaje? Stoj, čekaj, ostaje ti tačno 1646 dana i noći.

Koliko je to? Ne mogu da pojmim i obuhvatim... Deset puta više, otprilike, no sve ovo dosad. Nejasno... vraga! Sve što mogu da kažem o proteklom jeste da je dugo trajalo. Deset puta toliko dugo, svakako je deset puta duže, a sve je to isto toliko neprecizno koliko i malopre. Kako da sagledam kraj deset puta duži no sve ovo dosad kad ne uspevam, da se, okrenem li se početku, spustim lestvicom dana do ishodišta? O bože, o ljudi, kako ću ispustiti iz sebe pet živih godina kojih još nemam: crticu po crticu. Menica na budućnost! Kupoprodajni ugovor na zeleno. Predajem im život u času kad mi stasa do usta. Da ga bar iskoriste, kad meni ne daju... No šta će im, glavno je da su ga meni uzeli... Robija je smrt svedena na neljudsku veličinu poretka, na puzavu svirepost... Pet godina ću od života imati samo umiranje... možda i smrt... A ostanem li živ ipak, šta će mi ostati?

Sedim, ali se nisam umirio. U ustima će mi ostati same krlje posle pet godina. Lice će mi se smreškati i unakaziti, nijedna vlas moje plave kose neće mi ostati na temenu. I kad izađem, ako izađem, neće me hteti da pogleda nijedna od onih crnih, raskošnih žena koje sede kao žive boce parfema na letnjim terasama kafana. Neće me nijedna od njih pogledati sjajnim pogledom i neće me zvati kapcima očiju, kapcima teškim i posutim polenom kao krila noćnih leptira, i neće nikad zašuštiti grudima kad prođem pokraj njih kao vetar kroz šumu od lišća... I to mi je uskraćeno. Zašto izići upropašćen, čemu? Džaba ti život kad više nisi za nj. Da sam zakonodavac ja bih doneo uredbu kojom se čovek proglašuje zrelim za robijanje tek po navršenoj pedesetoj ili šesetoj godini života, bez obzira da li je delo izvršio u dvadesetoj ili tridesetoj godini. Vreme do nastupa kazne imao bi da provede pod nekom vrstom diskretne prismotre ali u punoj slobodi kretanja i delovanja. Ala bi se živelo tad! Niko ne bi znao da živi tako puno kao robijaš! I posle, kad bi stupio u kaznionu bio bi pripremljen i pomiren... Samo, što to ne bi više bila kazna, pre nagrada...

Stroga litografisana slova kućnog reda, obešenog iznad stočića crnela su se ispljuvana još lanjskim i preklanjskim muvama. Svaka tačka i svaki paragraf zabranjuje po nešto, otkida ti i pljačka ono što bi hteo. Ne daju ni da govorim, ni da se smejem glasno. Ne smem da gledam kroz prozor, da plačem, da čitam (osim kućnog reda, što činim, što znači da ga izvršujem), da pišem, da igram, da kuckam u zid, da zviždim. Ništa ne smem. Moram leći tačno u devet. Ne smem da ne legnem u devet. Propisano je i mora se izvršiti. Nikog se ne tiče da li mi se u to doba spava ili

Digitized by Google

ne, da li sam bolestan, pa moram ranije leći! Propisane su i kazne za slučaj neispunjenja kućnog reda i kazne, za slučaj neispunjenja kazne; i tako od kazne do kazne u beskraj do kraja robije ili do kraja života. Ne smem da jedem kad sam gladan. Smem da jedem kad mi se daje u 6 izjutra, u podne tačno, u 18 sati. Uredbodavac je predvidio večeru samo za radne dane, nedelje i praznici ostaju uveče gladni; praznika ima bar tri nedeljno, a nedelja jedna sedmično: tada je u crevima prazno, što znači praznično. Zatvoren u ćeliji čija se vrata otključavaju samo spolja i imaju bušu koja te uvek iznenadi, zatvoren s ovakvim kućnim redom koji ti zabranjuje, zabranjuje, zabranjuje do u beskraj, šta raditi, šta sanjati, kako disati... Na svaku tačku kućnog reda moglo bi se napraviti stotinu prigovora i zamerki i to sa stajališta zakonodavca, ne s drugog, ali nema nikog kome bi ih mogao reći, nema ni olovke da ih istreseš na hartiju, nego ih moraš gutati mesto večere, četiri puta nedeljno, mesto svega što nemam i ne smem i što mi već samo zbog toga počinje izgledati pravim likom slobode, te nužnosti neophodne. Obed u nepropisano vreme, neprospavana noć, mastilo i pero, čaša vina (nikad ga ranije nisam ni pio, ni želeo) čini mi se dovoljnim ponaosob da prikažu i nose lik slobode i ona osećanja koja čine čoveka van zidina mirnim, ne, u pogledu svoje sudbine i neizvesnosti problematike koju mu ona postavlja, već ponosno mirnim zbog uverenja da i od njega zavisi rešenje, zbog odgovornosti koju preuzima pred sobom i drugima samim tim što je primio život i pristao na njegova pravila igre, njegove promenljive uslove i zakone. Ali tu ništa ne zavisi od tebe, niko te ništa ne pita... Sve je predviđeno, sve je propisano, postoje čak kazne i nagrade za tvoje reakcije na taj režim koji ti ukida volju, dostojanstvo i ponos... Uprkos tome, ne možeš da se ne buniš... ne možeš a da ne zaželiš da im tresneš prvi propisani ručak o glavu i kažeš da si navikao ručavati kasnije. Navikao...! Nije li navika sličan neki kućni i životni red? Možda, ali ja sam taj životni red ili nered sâm propisao... sâm, i mogu ga sâm promeniti... Misliš li da si ga baš potpuno sam propisao i da si ga sagradio od komada svoje slobodne volje? Recimo, da nisam, ali znam, da mi ga nije zgotovio neki činovnik ministarstva, neki čovek bez lica koji nije vodio računa o mom licu. Ne, uz inat im neću uzeti hranu kad mi je ture pod nos. Još sam nepromenjen, još sam čovek, još mogu hteti i imati hirove. Uostalom, treba i štrajkovati. Pa da... Rekao sam... morao bih... klimnuo sam glavom berberinu dok je tražio po prašnjavim džepovima komadić zarđalog lapisa, da mi zaustavi krv...

Ah, znao sam da će se nešto desiti, da se nešto mora desiti što će obeležiti i izazvati očekivanu promenu. Štrajkujem, dabome. Kazaću kućnom redu i svima ovde: još sam ja čovek! Nema promene! Jasno, da nema. Nikad neću moći postati kreatura kućnog reda. Iako sam robijaš, mogu se buniti, i bunim se kao pravi slobodni čovek. Ni kasnije, kad sam upoznao sve robijaše, nisam sreo nijednog koji je do dna sebe smatrao da je ta i takva i tolika ro-

Digitized by Google

bija ona kazna kojom treba i može da okaje svoj zločin, ukoliko ga priznaje, ukoliko ga je izvršio. Jer ima i nevinih na robiji... Evo, ja!....

. . . O štrajku se govorilo još dok sam bio pod istragom. Čulo se i tamo da uprava kaznione uvađa »ubistveni režim«, oduzima sve knjige, pravo na posete, skraćuje i onako nedovoljnu šetnju, ne izručuje pisma, ne dozvoljava pisanje nuzužitka, uvađa telesne kazne. Posle presude mi je i advokat rekao da svet ovde štrajkuje, i da im poručim da će se vani poduzeti sve što treba da akcija uspe. Štrajk glađu nije bio novost za mene. Već sam štrajkovao pod istragom četiri dana. Tražio sam da mi dadu što pre optužnicu i zakažu pretres — uspeo sam. Nisam se nadao da će me osuditi, mislio sam, izići ću na slobodu... No tad sam gladovao sam, iz protesta, mogao sam prekinuti kad god sam hteo. . . . A sad? Razloga imaju... Ne polazi se u borbu od besa, ne ide se u smrt od šale... Ja sam sad robijaš, i bez obzira na uverenja, izjednačen sam s njima, imamo iste interese... moram s njima. ... Ali hoću li doznati kad završe.. Hoće li znati da sam im se pridružio? Postoji berberin iz kupaone... A ko je on? Da li je odista naš prijatelj, naš »sumaren« kako se kaže? Ima neodređeno lice... bledo i sivo... tu nije sigurno zbog politike... možda je ubica... možda je ubio ženu koja ga je varala... zaklao je brijačem dok je spavala... možda je špijun... čovek koji za pare izdaje državne tajne... Po licu se ne može mnogo razabrati... Većina ljudi ima anonimno lice... zato što ih ne poznajemo dovoljno... Ako je brica čovek uprave? Po čemu bi neodređenost njegovog izraza i bleda i siva boja lica bili znak da je s nama, a ne protiv nas? Da li uopšte drugovi štrajkuju? Ne iskušava li me to samo uprava?... Iskušava... iskušava... zašto bi me iskušavala, šta će joj to? Osuđen sam, priziva nema, presuda je nepovratna. Bez obzira na manjkav postupak, na moju odbranu, na sve, ja sam osuđen, tu sam, obeležen, šta bi me trebalo još iskušavati, kad se ne može više promeniti nijedna zapeta, nijedna tačka. Za upravu to ne bi bilo ni od kakve praktične koristi... Do vraga, nije li mi advokat jasno rekao... Sigurno štrajkuju... sigurno... Uostalom moglo bi se doznati... proveriti... Hteo bih leći i spavati. . . . Najbolje je ležati kad čovek štrajkuje... Koliko li će taj štrajk trajati? Ako su zahtevi takvi da ih uprava neće hteti ispuniti, ako je režim takav da ga se ne može primiti... može se otegnuti i 15 i 20 dana, do smrti... Umreti sad... sad, dok se još nisam iskazao, kad imam još toliko da iznesem iz sebe... Pa ja nisam ni živeo zapravo... jedva sam uzeo dvadesetidrugu... Poginuti u okršaju s puškom, u borbi... to liči na nešto... ali umreti sa dvadeset i dve godine od gladi, u nekoj ćeliji, zbog solidarnosti, mislene imenice,... nije baš puno slavno... Da, ali iziskuje više hrabrosti... No, reci, na osnovu čega moram štrajkovati? Ja nisam morao razumeti šta mi je berberin šapnuo... Gde piše da sam ga morao čuti, onako uzbuđen, nasapunan, promrzao... On je tako tiho šapnuo, zaista, jedva se moglo čuti... razumeo sam ga samo zato

Digitized by Google

što sam unapred znao o čemu se radi... inače ne bih... Uveren sam, da ni on nije sasvim siguran da sam ga mogao razumeti... pandur je celo vreme pazio i na mene, da mu štogod ne kažem, i na njega da mi ne preseče grlo... Jer panduri čuvaju nas da ne bežimo, ali nas čuvaju i od samoubistva i ubistva. Ne smeš se ubiti, ne smeju te ubiti... jer bi i jedno i drugo bilo begstvo ispred zakona. Ima da živiš i trpiš muke. Kazna se ne može zamisliti bez muka, a muke treba trpeti, jer si prekršio zakon, vrlo jednostavno. Pandure treba oslovljavati sa »Vi« i sa »gospodine« — čl. 42 — zato što te čuvaju, tj. štite tebe i štite svet od tebe. A kako ti pa možeš postojati bez sveta. Kakva je to pa zaštita sveta od tebe i tebe od sveta kad se ne može odvojeno, kad ne možeš bez sveta, kad ne možeš ovako sam bez ljudi, bez knjiga, bez pisama, bez hrane, bez hartije i mastila, bez glasa dobrog, bez glasa nežnog, sâm, sâm u četiri prazna i smrznuta zida. Šta mi ostaje nego da se zagnjurim u sebe i spavam i plačem i da se prisećam svega što sam video i doživeo, da maštam o svemu što će biti. Lako je reći maštati i maštaj. Rano je još za maštanje, kad kraja ne vidim, a znam da ću ga ipak jednog dana videti. Teško se mašta kad od hladnoće ne možeš čestito gledati, a i da možeš gledati, nemaš šta čestito da vidiš...: tri zida pred sobom i bušu iza sebe, buša ti ne da da misliš od straha da te ne iznenade... Probaj da misliš kad ne smeš pevati, pričati, pisati, čitati, ćutati, raditi! Kako misliti? Čime? Čemu?

Ne smeš jesti kad hoćeš — ne kažem, šta hoćeš — ne smeš ne jesti kad nećeš... Spavati, spavati kao medved! Šta drugo? Pronaći, možda, način da se u datim granicama živi kao pre... Suziti komociju, sabiti se, i u ovoj podasketskoj klimi živeti kao i pre. Ne videti ništa, ali gledati uspomenama i maštom... Uspomene jednog čoveka od dvadeset i nekoliko godina...! Ja nisam nikad proveo celu noć sa golom ženom. Ne znam kako izgleda devojka kad se probudi i ugleda čoveka koga voli, pre same svetlosti. Da li joj je trbuh vreo... da li su joj usne snene... kako mirišu sanjive oči... Da li joj je mekan poljubac ujutro posle čitave noći provedene uz mršavo i tvrdo telo mladića? Ništa ja ne znam... Šta sam video, šta znam, šta sam doživeo? Mušmule i strine! Uvek sam zamišljao svet drukčijim no što je. I svet slobode i svet robije.

Pre hapšenja, i posle, mislio sam da je zatvor ako ne baš sasvim kao azačka tamnica, a ono bar sličniji njoj nego li ovoj ćeliji; držao sam da je raščupaniji, neuredniji, boemskiji, da tako kažem. Ima još puno predubeđenja u očima kojima vidim uvek ono što nisam očekivao... Nema akrepa u mojoj ćeliji, ne ležim na kupu gnjile i tople slame, brada mi nije porasla do kolena, noktima ne mogu orati. Ima tu isuviše svetla, cvokoćem. Nalaktio sam se na levu ruku, desna mi je u rapavom džepu, sedim za stolom i ne pada mi ni na kraj pameti da učim buve i stenice akrobacijama, a miševe, kojih još nema, da šene. Ne brojim koliko ima vlati slame u slamarici, i neću uraditi nijednu od onih

Digitized by Google

izlišnih stvari koje ljudi navodno rade u zatvorima. Ne osećam se uvređen što više nisam Nino Lalić već neki matični i neki vešni broj. Kao da 704 ili 1836b nisu zvuci iste azbuke kao i Nino. Zašto bi me broj ponizio. Toliko je svejedno, toliko mi je bar svejedno kako će me ko zvati, kad me niko ne zove. Niko me ne zove. Niko. Čutim i sve oko mene ćuti. U stodvadeset potpuno jednakih ćelija u ovom času 120 ljudi slično različitih sudbina, sede za malim stolom; sede hohštapleri i smeli unđaroši, skatolozi ziljavi, ubice, lopovi, krakati skakavci, grubi provalnici, sentimentalni žicaroši, sadisti, pederasti, naprasnici, sam Džek Trbosek, opozicioneri, revolucioneri, komunci, sve što je u ovom društvu van zakona, sede svi izjednačeni nekako, uniformom, bedom i hladnoćom, sede za ovim stočićem, gledaju tupo preda se, ćute, i riju po svom životu i čekaju spas: carica da rodi, požar, amnestiju, rat, pobunu...

Niko ne broji koliko ima koraka ćelija, niko ne rešava napamet komplikovane šahovske probleme i ukrštene reči, niko ne izračunava na osnovu pitagorinog pravila koliko koraka ima diagonalom kad uzduž ima četiri, a popreko dva, stopa i dve uzengije... Nemojte misliti da sam ustao i izmerio, od oka sam izračunao... No to je krajnja lenjost, ono što tvrdim da niko ne radi. Počeo sam, znači, da se vladam kako sam mislio da se vladaju robijaši. Uostalom, nisam sad počeo. Pretvorio sam već godine u dane, znam koliko dana imam da robijam, i svakog ću jutra odbiti po jedan, znam, time nisam ništa postigao. Sve što mogu da uradim, izlišno je. Sâm sam izlišan. Sama izlišnost tabori tu u ćeliji koja podseća na kancelariju bankrotiranog preduzeća. Zbilja i liči na neku ćatinsku kancelariju, zbog oštrih obrisa stvari koje se ne ulivaju jedna u drugu već stoje svaka za sebe, uvučena u sebe, oprezno kao na straži... Niko tu ne prebacuje ruku prijateljski preko ramena, stô, sklopljeni krevet i prozor stoje u stavu odbrane, jednom su šakom prekrili lice, drugu su pružili kao da odbijaju i napadaju.

Nisi trebao, Nino, pretvoriti pet godišnjih banknota u sitniš dana; šta ćeš sad s tom hrpom tantuza! Da nisi mislio da se to radi, ne bi, znam te. Imaš još puno lenjosti, strah te hvata pred naporom da se izmisli, hteo sam reći, da se doživi nešto novo. Sklon si utrvenim stazama, komotan si da rušiš konvencije, izvestan moral, kodeks robijaških impresija. Rušiti je teško jer je nužno, znam, ali baš zato što je nužno, zato ti prebacujem što si bio toliko lenj i izračunao koliko dana ima pet godina.

To je kao kad navijam pero dečjeg automobila. Sad ga puštam, on ide, to je odgovor:

Čovek sam, brate moj, volim ugodnost, dobre ceste, poznanike, izvesnost. Što mogu biti drugo do čovek, ako uopšte želim biti. Sad ću štrajkovati jer želim da budem, a kada sam, kad postojim, ne mogu biti drugo do čovek. Biću gladan, mučiću se, jer je to komotnije, no biti odbačen i popljuvan od svih, za ceo život.

— A ko ti kaže da ćeš izići iz štrajka živ. Da li je umreti komotnije?

Digitized by Google

— Vidi se, brate, da si robijaš, mnogo vremena imaš. Ne žuri ti se. Zaklopi mozak. Da živiš u ovom kavezu ne treba ti više mozga no štiglicu ili nosorogu, oni imaju iskustva, čemu praviti kombinacije u prazno, čemu praviti unapred planove, kad je sve predviđeno i propisano, a kraja nema, ne postoji; valjda nećeš reći da si video gde počinje kraj? Pusti, neka teče, ne trči pred rudu... Ali dao bih deset godina života za jedno kupanje u pari. Zamisli, sedimo goli, u okruglom bazenu s toplom vodom, a vazduh je vlažan i topal, mekan kao perje. Ušli smo polako u vodu, Nino! U vodu čistu, zelenkasto plavu i providnu. Iz kamenih ustiju teče mlaz dimljive, vrele, zadihane vode i mi se guramo, ko će pre podmetnuti leđa, ti ili ja... Ah, pa mi smo isto, ti sam ja, ja sam ti, jedan smo čovek, Nino! Ne prekidaj me, mani psihologiziranje. Znaš li, kako se voda otvara kad ulaziš u nju, kako te grli kad sediš u njoj do guše, a para ti omotava glavu najfinijim, prozirnim čalmama. Pa plivaš sporo, meko se protežeš kroz vodu, mišići se lako opuštaju i skupljaju, tako lako da ih ne osećaš, ne osećaš da postojiš ti, postoji sama ugodnost, sušta prijatnost... Polako izlazim iz bazena i idem u tupu paru, koja šišti sipljivo, jedva dišeš ali je snažno, sve golica, na prstima se jastučići detinje smežuraju, koža je sva postala mekša od usne i svuda si blag, krv blago šumi; ljuljaška između dve trešnje... Ležim na ploči toplog mermera, milujem mu plave i sive žilice, a haringasti, suvi maser lupka me i gnječi, trlja me penom, poliva me kablovima najprijatnije vode na svetu i onda me opet lupka i gnječi — kao da hoće da iscedi iz moje kože i mojih mišića i poslednju kap trome, opijene prijatnosti... Ponovo sam mlad i svež, plav i lep i gladan sam... Pružio sam se umotan u čaršav i peškir kao Grk u togu, kao Arap u burnus, pružio sam se po polutvrdom divanu, prevučenom crnom mušemom, pušim i odlučujem se da li da naručim crnu kafu, gustu kafu koja se srče polako, ozbiljno i zamišljeno, ili čašicu rakije koja se lucprdasto nategne, koja te raspori kao nož od grla do creva i oblije od creva do grla mirišljavom toplotom, ili oranžadu, u dugoj, obloj, oznojenoj čaši sa prilepljenom slamkom u utrobi od hartije... Pred jelo je možda najbolje popiti rakiju, a treba jesti, gladan sam... Mirišu ćevapčići koji se peku za mene, čujem kako pečenjar lupka satarom po panju i reže mi najljepše komade pečenice, i vadi mi iz masti, crne, frigane jetrice... Ješću, ješću, jer sam neizmerno gladan, ješću škembiće u crvenom sosu i umokce žute i bele, a posle gusti podvarak s ćurećim batkom i pet-šest sarmi sa živim, crvenim očicama iseckanog mesa ispod glatkih kapaka od lišća kupusa, i još ću poručiti smuđa na žaru i kompota od bresaka sa šlagom, i masu kolača, majke mi, mogao bih pojesti deset komada samih šampita, da ne govorimo o marcipanima, voćnim tortama i indijanerima, i o sunđerastom, mekanom hlebu koji bubri uobraženo ali ukusno i lepo u gulašu, da ne spominjemo onaj divni, bršnjavi miris pljosnatog tetovskog pasulja koji se nikad ne mrvi, već pliva u soku zajedno s masnom govedinom i s nekoliko grumena srži iz kravljih butova...

Digitized by Google

5.

Trže me larma. Hodnikom se čuo zveket porcija, kašika, co kula, ključevi su radili, vrata su se otvarala i zatvarala. Buka i miris pasulja su se približavali, rasli, postajali opasno veliki... Evo, ključ se okrenuo u bravi mojih vrata, zapravo, prozorčića u vratima, ispod buše. Jedan robijaš, prljav i brkat proviri i namignu:

— Daj mi tvoju porciju . . . Odakle si?

— Neću da jedem!

— I ti, uzviknu zaprepašćen. Odjednom povuče glavu iz okvira. U jednom sam skoku do vrata: nekoliko pucera, obučenih kao i ja, odrpanih, ni nalik na onog na ulazu, usplahireno jure tamo amo s porcijama punim žitkog pasulja, raznose ih. Neki su samičari pružili ruke kroz prozorče na vratima i to je sve što se od njih vidi: kosmate, prljave ruke. Poneki, smeliji, provukli su glave, pa zveraju ili tiho razgovaraju sa susedom. Do mene je neki ciganin, mršav i crn, s ogromnim tvrdim beonjačama i zubima koji mu se belasaju iza gustih dugih brkova.

S desna juri neko. Približava se, ja se povlačim, ključ liznu bravu i pre no što sam seo, rupio mi je u ćeliju onaj Đura s dve zvezdice pod vratom:

»Nećeš da jedeš? A što, budalo jedna!«

Sad tek vidim da je to neobično visok i mršav čovek; i ma da je u običnoj uniformi od sukna, ipak u poređenju sa mnom, zapravo s predstavom koju imamo o sebi, prljavom i bednom, izgleda kao kraljević s drugog sveta, nabob, milionar, princ. Brkovi su mu pravi a koža mu je bleda, posuta smeđim jetrenim pegicama. Ali uprkos vidljivoj bolesti ipak je sačuvala svežinu i sjaj tako redak kod ljudi koji se loše hrane. Nos, rez usta, obrisi lica, sve je na toj glavi bilo savršeno usklađeno, snažno i lepo u čistoći i celishodnosti svakog poteza lica, s kakvim su nekad građani na zapadu postajali ljubavnici baronica i kneginja, s kakvim danas Južnoamerikanci i Grci postaju makroi u Njujorku i Londonu, a kod nas se ne može dalje od pandura.

— Moraš jesti!

— Rekli ste, da sam budala! — počinjem neodlučan govor. Spreman sam da primim šamar. Svejedno. — Budala kao ko? No bez obzira na sva vređanja, ja sam navikao na bolju hranu, na domaću. Rekli su mi, da se ovde jedino kod Centrala može dobiti kakva takva košta. Hoćete li biti tako dobri da mi donesete jedan ručak, novaca imam na upravi, no kažem vam unapred, ja ne volim spanać . . .

— Ti si lud! Oštre linije njegovog lica izgubile su svu plemenitost skladnosti, pomešale se zbunjeno, uvređeno i mutno. »Gle ti gospodina!« reče povrativši se. »Daću ja tebi koštu iz Centrala kad te izmeljam. Ti si robijaš, razumeš li? Robijaš. Kao ovaj ciganin tu do tebe, potpuno jednak s njim...«

Digitized by Google

— Ne mogu, gospodine, verujte. Mene je mama hranila samo palačinkama i šnenoklama. Jeste li jeli kadgod te loknice, kovrdžice od snega; to je divna stvar... Fino je jesti dobre zalogaje... Kad sam bio u Parizu hranio sam se u kineskim restoranima. Hrana je tamo neobična i divna. Mesto hleba jedete pirinač i to štapićima, a mesto mesa faširane slonovske surle u soku od kokosovih stabala i vanjile. To vam je jelo. Pa rakčići. Šta su talijanski skampi prema njima, verujte mi, ništa, drek na šibici. Oh ti kineski rakčići, skvrčeni i marinirani preliveni sokom od narandži i limuna, začinjeni lorberom i biberom... nema toga pod nebom... Razumećete, zašto ne mogu jesti vaše bljuvotine.

— Jesi li ti lud...?

— Da sam lud ne bi me osudili... ludake ne sude. A možda i bi... sud je zato da sudi, kao puška da puca, mlin da melje. Bez uvrede, sud baš i liči na mlin za kafu: sud melje krivce, melje i ništa drugo ne zna. Ako mu predvedu jazavca, magarca, svejedno šta, on će suditi. Ako mu donesete ruski kavijar u kutiji i njega će suditi, iako ceo svet zna da se kavijar ne sudi, niti melje... Ali šta ćete, kad mu ništa drugo ne pada napamet. Samleće kavijar i rusku kutiju, takav vam je sud. Samo što će onda mesto crne kafe ispasti riblji kalodont iz mlina. Jednom reči tako je to... Iako ste mi vi rekli da sam lud i da sam budala. Budala? Budala kao ko? Jasno, kao budale. Budala kao budale. A koje budale? Zna se, one što štrajkuju...

— Ko štrajkuje... niko ne štrajkuje... ko je video štrajk u ovo doba. Ti si još cuvaks, neko ti je podvalio... Ko ti je govorio o štrajku...

— Izjavljujem da sam stupio u štrajk i hvala na svemu.

— Ali ne... slušaj... Pucer!... Pucer, je li neko štrajkuje?

Pucer dojuri s kutlačom i zastade. Zgužvan i prljav, pogleda ga uplašeno. Pandur ponovi pitanje. Robijaš mahnu kutlačom: »Ne, niko gospodine!« reče odlučan, siguran da je u pravu i da sam blesava budala ako mi padne na pamet da mu što zamerim.

— Vidiš.

— Hvala, mene je mama naučila da jedem šnenokle.

— Tako! — ujede se on za usnu. Videćeš ti!

•

Grozničav padam na krevetić. Vruć sam, zima mi je... Nazebao sam. Prokleta gripa. Sad mi je još i to trebalo. Glava mi buči. Šta će sad biti. Neprimetno pitam sebe: šta će sad biti. Kao da nas je dvoje. Ruke i desna strana grla, zabrinuto očinski pita, a trup i srce ćute i drhte, groznica ih trese... zima, zima, zima...

DAVIČO

Digitized by Google

SMRT NJEGOVE EKSCELENCIJE

Radni kabinet Njegove Ekscelencije. Veliki renaisansni pisaći stol, biblioteka, kožnati naslonjači, kamin u kojem pucketa vatra, blještavi napoleonski luster. Monotonija zagasitih tapeta razbita je velikim venecijanskim zrcalom, a u pozadini portraitom Njegove Ekscelencije. Slika, uokvirena u bogatu zlatnu ramu, prikazuje Njegovu Ekscelenciju u onim predratnim danima dok još nisu sjedine pokrivale njegovu glavu, davno prije njegove slavne karijere. To je neki mladić na tom platnu, suholjast, blijed, sa modrim dubokim podočnjacima, koji neprijateljski bulji iz crne pozadine u raskošni sjaj kabineta. — Kraj slike, široka staklena balkonska vrata, iza kojih struji ledena zimska noć. Lijevo i desno također vrata, izrezbarena i smeđa. NJEGOVA EKSCELENCIJA više leži nego sjedi u jednom naslonjaču teško dišući. Raskopčani frak tužno se sa svojim kracima dotiče poda. Uz hroptanje ritmički kao mijeh diže i spušta se veliki trbuh Njegove Ekscelencije: udah, izdah; — udah, izdah! — Liječnik, dr. MELIUS, stručnjački broji kucaje bila držeći oprezno klonulu ruku Njegove Ekscelencije. Na njegovom tajnovitom držanju zavidjeli bi mu egipatski vrači i ljekari. — Livrirani sluga GEORGE, koji izgleda kao Englez makar to nije, tipični sluga iz Wildeovih komedija, stoji dostojanstveno i prilično nezainteresirano iza svog gospodara. Njegovo dugoljasto hladno lice ne otkriva nikakav osjećaj. — Kod pisaćeg stola lični sekretar Njegove Ekscelencije, dr. KRATKY, telefonira uzrujano, štreberski . . .

Dr. KRATKY: Ha-lo! — Ovdje stan Njegove Ekscelencije ministra predsjednika. — Molim hitni spoj sa ministarstvom unutarnjih poslova. — Ha-lo! Klanjam se, gospodine kolega! Ovdje doktor Kratky, lični sekretar Njegove Ekscelencije. — Ne, ne mogu ništa kazati; molim vas budite tako ljubezni pa obavijestite lično ministra Bereneza da sam ja na telefonu. Da, lično molim; stvar je hitna! — Ha-lo! — Gospodin ministar Berenez! Da, ovdje doktor Kratky. Dogodio se nepredviđen slučaj, gospodine ministre, da, da, imam dužnost da vam javim da je Njegovoj Ekscelenciji upravo taj čas pozlilo! Da, da! — Njegova Ekscе-

Digitized by Google

lencija se spremao da pođe na sjednicu, ja sam imao čast biti uz njega, kad mu je pozlilo. Gospodin primarius, doktor Melius, kaže da se radi o neopasnom srčanom napadaju. — Ja ne znam, gospodine ministre . . . Izvinite jedan čas, pitat ću gospodina primariusa . . . *(Preko slušalice, liječniku):* Gospodine doktore, u ministarstvu se interesiraju da li će Njegova Ekscelencija moći još noćas izaći; inače bi se noćašnja sjednica Ministarskog Savjeta odgodila za sutra . . .

Dr. MELIUS: Sumnjam . . .

NJEGOVA EKSCELENCIJA: (slabo): Kasnije . . . Za pola sata, kažite . . .

Dr. KRATKY (telefonira): Njegova Ekscelencija je izvolio sam odgovoriti na vaše pitanje, gospodine ministre. Za pola sata će Njegova Ekscelencija biti u ministarstvu. — Čini se da nema nikakvog razloga bojazni. — Hvala lijepa, isporučiti ću vaše želje i pozdrave. Preporučam se! — Da, za pola sata. — Moje poštovanje, sluga sam pokoran! *(spušta slušalicu.)*

Stanka. Šuškanje papira, to dr. Kratky redi neke spise na pisaćem stolu. Prilazi mu dr. Melius, koji je profesionalno ozbiljnog lica ostavio Njegovu Ekscelenciju.

Dr. MELIUS (šapće diskretno): Svakako bi trebalo sazvati consilium. Srce je neobično oslabilo, a uzevši u obzir hroničnu anginu pectoris Njegove Ekscelencije, katastrofa nije isključena...

Dr. KRATKY: Mislite da je tako ozbiljno?

Dr. MELIUS: Ne ću biti loš prorok, gospodine doktore, možda će životna energija Njegove Ekscelencije opet pobijediti . . . Međutim o noćašnjem izlasku ne može biti ni govora, to bi bilo samoubijstvo.

Dr. KRATKY: Ali ja sam telefonirao Njegovoj Ekscelenciji ministru Berenezu . . .

Dr. MELIUS: Kazao sam, ni govora! — Ja ću za svaki slučaj pozvati gospodina primariusa Belina. Molim vas, dragi gospodine doktore, budite tako ljubezni pa mi pokažite gdje je u tom stanu drugi telefon, bolje je da Njegova Ekscelencija ništa ne čuje o tom pozivu . . .

Dr. KRATKY: Stojim vam na službi, gospodine doktore . . .

Dr. MELIUS (izlazeći sa dr. Kratky-em na desna vrata): George, molim vas budite na usluzi Njegovoj Ekscelenciji i ne ostavljajte ga samog; ja se za jedan čas vraćam. — Pozovite me smjesta, ako primijetite bilo kakvo pogoršanje . . .

Dulja stanka. Njegova Ekscelencija bespomoćno, s poluotvo-

Digitized by Google

renim očima, crven u licu, širom rastvorenih usta, hvata zrak. Kao riba bačena na suho. Čuje se pucketanje vatre; ili to možda srce Njegove Ekscelencije kuca ispod bijelog nabreklog oklopa košulje.

NJEGOVA EKSCELENCIJA: George, — ugasite svijetlo! — Svijetlo . . .

GEORGE: Na službi, Vaša Milosti!

On je ugasio veliki napoleonski luster, kabinet je utonuo u polumrak osvijetljen vatrom iz kamina i zelenom svjetiljkom sa pisaćeg stola. — Opet šutnja prekidana teškim disanjem Njegove Ekscelencije.

NJEGOVA EKSCELENCIJA: George, George . . .

GEORGE: Vaša Milost zapovijeda?

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Ugasite i ono svijetlo — na stolu. Sva svijetla . . . Ugasite. — Dajte mi tamu, mrak — George! — Mrak! *(George gasi svjetiljku).* Kako to godi, — ova tama . . . *(nakon kraće stanke):* George, vode . . . Vode! . . .

GEORGE: Gospodin doktor mi je, Vaša Milosti, zabranio . . .

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Vode! George, žeđam, donesite vode . . . U grlu peče rana, George, vode . . . Vode!

GEORGE: Odmah ćete biti posluženi, Vaša Milosti! *(izlazi na lijevo).*

Stanka. Savršena tišina. Čuje se iz neke druge sobe kako zidni sat bije dvanaest puta. Ponoć: trenutak u kojem padaju kulise života, ljušte se maske, gaze laži i čovjek stoji sam pred samim sobom.

NJEGOVA EKSCELENCIJA (bespomoćno): Vode! . . . Vode!

GLAS IZ TAME: Nema vode!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (slabo): Vode, samo jednu čašu, George. Jednu jedinu kap . . .

GLAS IZ TAME: Nema ni kapi vode! . . .

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Ja umirem . . . Ljudi, ja umirem! Dajte mi čašu vode da ugasim požar u sebi... Vode, molim... Vode!

GLAS IZ TAME: Umri; nema vode!

Soba je planula u zelenom svijetlu. To nije sočno zelenilo mlade trave, nego ona neodređena boja koja podrhtava na licima mrtvaca, sanja se u nezdravim snima koji se prekidaju vriskanjem, diže se u ranom proljeću na provincijalnim grobovima, talasa se na tihim jezerima iz kojih izvire kletva mladih samoubica. Otrovno zelenilo!

Digitized by Google

NJEGOVA EKSCELENCIJA: (oštro): Vode! George! Rekao sam vode! Gdje je voda?

Iza leđa Njegove Ekscelencije, iz zlatnog okvira velike slike iskočio je živi lik: trideset godina mlađa Njegova Ekscelencija. Oživio je onaj MLADIĆ sa starog akademskog platna i sada stoji ovdje u kabinetu, u svom crnom odijelu sa visokim nesavremenim ovratnikom, strog i leden.

MLADIĆ: Nema George-a! Sam si! Ni vode nema! Čuješ li, nema vode za tebe!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (skače sa naslonjača i ne spazivši još Mladića, govori živo): Kako nema vode? Tko to kaže? Ovime svečano izjavljujem da je to prosta insinuacija; laž opozicione štampe! Ja protestiram! — U dvadesetgodišnjem upravljanju ovom zemljom moja vlada je pod mojom upravom sazidala stodevedesetidevet vodovoda! U područja najveće suše, gospodo poslanici, u krajeve gdje jednom u godini pada kiša, mi smo uveli zdravu pitku vodu, oživjeli smo suhu zemlju, povratili vegetaciju. Vegetaciju, gospodo poslanici! — Neću nikakvu hvalu, nikakve ovacije za taj gigantski rad moje vlade, nego samo lojalno priznanje! — Još jednom oštro protestiram protiv infamne laži, koju sam malo prije čuo! Tko se dakle usuđuje da poslije moga izričitog protesta ponovi u ovom domu da u ovoj zemlji nema vode? Pozivam klevetnika da se izjasni, pozivam sve vas, gospodo poslanici, da budete svjedoci . . .

MLADIĆ (plješće rukama): Živio govornik!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (se okreće u srdžbi prekinutog govornika. Duga stanka.): Tko ste vi? *Plašljivo prilazi slici koja je sada prazna, crna. Okreće se. Mladić stoji nepomično kraj naslonjača i sa cinizmom promatra njegove nervozne kretnje. Slabo, dršćući):* Kako ste ušli u sobu? *(Šutnja).* Molim vas, gospodine, budite tako ljubezni pa mi rastumačite kako ste ušli u sobu? — Ja ništa ne razumijem, gospodine? — Ma govorite, čovječe? Tko vas je pustio? *(Šutnja.)* Šta hoćete od mene? — George! George! U pomoć! Atentator! U pomoć!

MLADIĆ:(glasno se smije)

NJEGOVA EKSCELENCIJA (uzrujano): To je urota — Kako ste ušli kraj dva detektiva pred ulaznim vratima? — Gdje su detektivi, žandari? — *(naglo se sabravši, teatralno):* Gospodine, činite svoju mračnu dužnost. Evo, stojim pred vama goloruk, bez obrane, ali uzdignuta čela, bez straha! Nitko ne će nikada moći ustvrditi da se Njegova Ekscelencija bojao smrti ili nekog pod-

Digitized by Google

muklog atentatora. Ne, gospodine! — Evo, ja stojim! Molim! — Pucajte!

MLADIĆ (se ironično smije i ne miče se).

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Što čekate? Evo tri metra stojim od vas, sigurno ne ćete promašiti! Ljudi prolaze, djela ostaju; djela govore i svijetle kroz generacije i pričaju o veličini svojih stvaratelja. Molim! Moje grudi su ovdje pred vama, sigurna meta, ali . . .

MLADIĆ (kroz ironičan smijeh): Šta glumiš, glupane? Čemu? Nikog nema u sobi, nitko ne čuje tvoju deklamaciju . . . Sam si!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (smeteno): Ja, ja — ništa ne razumijem? — Zar, zar me ne ćete ubiti? — *(napor da bude hrabar se ishlapio; očajno):* Zašto se vi, čovječe, čitavo vrijeme smijuljite? Ta smrt nije komedija, samo jednom se umire . . . A ja sam ovaj čas bio spreman kao nikada prije. — Ma, tko ste vi? Čemu ta perverzna igra? — Možda nešto molite, stipendiju, službu, protekciju, unapređenje? — Evo, ja, ja ću vam sve dati, — ali, kao Boga vas molim, progovorite. — To je ludnica danas ovdje. Gdje je nestao taj George? I onaj prokleti Kratky? — I, i, — *(pogled mu se opet zaustavio na praznoj slici)* evo, tko je preslikao moju sliku? Da, molim, tko je to učinio bez mojeg znanja. To je ipak odviše, to je napokon ipak bila moja slika, prikazivala je mene, ja sam bio na toj slici . . . To je prokleto: još danas prije podne ja sam pred njom stajao i jasno se sjećam kako sam se divio onom slikaru, mom davnom prijatelju, kako je majstorski realizirao moj portrait. To su bile moje oči, moje ruke, moje... *(gleda zaprepašćeno u Mladića. Stanka. Slabo, upitno):* Kako si sišao sa slike?

MLADIĆ: Zašto glumiš tu hipokritsku ulogu? Komedijant! — Ti si točno znao da ću se ja jednom opet pojaviti u tvom životu, ti si to osjećao kao što se osjeća smrt u najživotnijim trenucima. Evo me, tu sam, došao sam! . . .

NJEGOVA EKSCELENCIJA (očajno): Ma ja ništa ne glumim, dobri moj. Meni je to sve nerazumljivo, ja savršeno ništa ne shvaćam. Vjeruj mi, dragi! — Oprosti, ali ja još uvijek ne znam tko si ti? Odakle, kako si došao? Ne ljuti se, — *(drhtavim rukama nevjerovnog Tome pipa rukave Mladića),* — ja ne mogu da vjerujem! To je sve odviše zapleteno, nenaravno: evo ja znam da sve to sanjam, sve su to halucinacije; ovaj čas je još George bio ovdje. I doktor Melius. A ja sam teško bolestan: angina pectoris. I sjedim na naslonjaču te čekam čašu vode, a opet ne sjedim

Digitized by Google

nego stojim pred tobom. A ti me gledaš, mrziš me, i šutiš! — A noćas je važna sjednica Ministarskog Savjeta i mene čekaju. Razumiješ li ti to? Ma govori! Tko je upalio to prokleto zeleno svijetlo? Moje žarulje nisu zelene, duše mi, nisu! I kako si ti sišao sa slike? Čovječe, zar ne vidiš da se ja bojim, da sam u panici; — ja ću još poludjeti! Govori!

MLADIĆ (ironično): Gdje je tvoj mir, Ekscelencijo? Drhćeš kao da vidiš sablast, a ti ipak dobro znaš, tko sam ja, da ja nisam nikakva sablast nego sam dio tvog života, kojeg si ti pribio na zid, okovao zlatnom ramom, zabacio, ubio! Zar me ne poznaješ?

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Koga sam ja ubio, dragi, nikoga nisam dirnuo! A zašto si ti prema meni nepravedan i čemu govoriš tako zagonetno? Ja još uvijek ne razumijem ni jedne tvoje riječi. Oprosti, ja govorim konfuzno, no ja imam još noćas neodgodivog posla. Mene čekaju ministri! Da, to je jedino istinito, realno, sve ostalo je priviđenje. I ti, dragi, jedno si moje priviđenje. Jer napokon ti si ja! Ta jasno, kako da te ne poznajem, ti si ja! To sam se ja dao prije trideset godina slikati; svaki drugi dan je dolazio slikar Beran u moju redakciju i ja sam mu sjedio kod onog malog prozora odakle je pucao pogled na obližnju šumu. Bilo je to u mjesecu martu, a snijeg je pokrivao borove i šuškao padajući s više grane na nižu, a na prozoru je zima risala ledene cvjetove. Pa, jasno, svega se precizno sjećam, i Beranove drvene noge, i snijega, i sebe. Da, i sebe! *(oduševljeno):* Pa to sam samo ja u ovoj sobi, samo ja! Tebe nema, ti uopće više, dragi, ne postojiš. A ja sam se ipak malo prije tako tebe prestrašio, kao da sam te već nedavno vidio sa revolverom u ruci! Kako je to smiješno! . . .

MLADIĆ: Ti se još i sada bojiš, u brbljanju želiš utopiti svoj strah. Uvijek si se bojao najviše samog sebe.

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Ne, to nije istina. Ti pretjeruješ, ja sam sada savršeno miran i neobično mi je ugodno. Da, dragi, ugodno! Malo prije, priznajem, bojao sam se tvog mira, tvoje čitave pojave, sjetio si me na jučerašnjeg pijanca. Znaš, u mom položaju čovjek uvijek vreba izdaju, iz svih uglova revolveri, atentatori, krv, umorstva. Svaka proslava, defile, šetnja miriše po smrti. Evo jučer kad sam se vozio u ministarstvo, neki mladić iskočio je pred automobil, a nešto prijeteće svijetlilo mu u uzdignutoj ruci. Moja pratnja je predusrela svaku njegovu akciju, za čas ležao je mrtav, prorešetan tanetima. Bio je to neki pijanac koji je mahao bocom vina kao fenjerom. Ništa, obični pijanac

Digitized by Google

koji je slavio subotu! — A ja sam morao čitavo vrijeme da budem ledeno miran pred novinarskim fotoaparatima, kao da se nije ništa dogodilo, kao da se nisam prestrašio; a bio sam u panici. — Kada sam te ugledao malo prije, pričinilo mi se da se to onaj pijanac pojavio u mojoj sobi i sada će me napokon udariti bocom po glavi, a za čas bit će pod crven od krvi i vina. Užasna smrt! Zar ne? Umrijeti od boce vina sâm u kabinetu. Nedostojna smrt. — A kad tamo — nema nikoga, ni pijanca, ni tebe, — nego sam ja sâm u sobi i ugodno čavrljam sa svojom mladošću. I zašto da se bojim? Ja se doista ničega sada ne bojim, vjeruj mi, meni je neobično ugodno. — Izvoli sjesti, možda hoćeš jednu cigaretu. Egipatsku, ministarsku? Samo se izvoli poslužiti; takve cigarete ti nikada nisi pušio . . .

MLADIĆ (odbivši ponuđenu cigaretu): Nisam čekao trideset godina da pušim sada s tobom cigaretu i da čavrljam.

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Mislio sam samo da popušiš jednu, ti si bio strastven pušač. Sjećaš se onih cigareta po par groša koje sam kupovao kod lude Berte, one stare trafikantkinje? To su bila vremena. Pedeset cigareta sam mogao popušiti na dan, a sada mi doktor Melius zabranio da i jednu pušim. Međutim baš ovaj čas godio bi mi duhan, ovako u društvu s tobom . . .

MLADIĆ: Čovjek obično misli prije svog brodoloma i neizbježne katastrofe, da može još popušiti svoju dragu cigaretu i da je još uvijek vrijeme za ugodni razgovor. Gleda čovjek dim kako se u spiralama diže do stropa, miče neumorno jezikom, a ne primjećuje da se i njegov život rasplinjuje baš kao i njegove riječi i kao dim. Ostaje praznina kojoj se nitko ne čudi, a neki George otvara po dužnosti prozore, te promaja briše i posljednje tragove. Kao da čovjek nikada nije živio.

NJEGOVA EKSCELENCIJA (nakon kraće neugodne stanke): Ostao si pjesnik; da, da, nepriznati filozof o ljudskom životu. Interesantno, naivno, ali i nerealno. Šta treba, molim te, o životu filozofirati? Smiješno! Da, dopusti da ti to kažem, ja sam morao tebe mnogo korigirati, sve tvoje dječačke nastranosti odbaciti dok sam našao pravu ravnotežu, koja me je dovela do tog visokog položaja. Život treba shvatiti kakav nam se pruža, svaku chance-u treba izrabiti; život je igra, u kojoj spretniji dobiva, ako samo zna izigrati prave karte. — Ti si bio zapravo neobično nespretan igrač, tužni početnik i da sam tebe slušao, što bi iz mene nastalo: propali literata, pisarčić po retku . . .

Digitized by Google

MLADIĆ (ironično): Daleko si došao, doista, jako daleko.

NJEGOVA EKSCELENCIJA (živo): Dopusti da o tomu sam prosudim. — Za tvoju usijanu glavu, koja već u gimnaziji nije priznavala autoritete, ismijavala svaki konstruktivni rad, izdavanje onog anonimnog lista bio je najveći uspjeh, mnogo slavniji nego moji svi kasniji politički uspjesi. Zar ne? Sjediti u onoj redakciji i pisati zabranjene članke, pubertetske i barbarske, to je za tebe bio veliki doživljaj. Pa one diskusije po krčmama, istrage, skrivanja, to je za tebe bilo interesantno, lijepo i plemenito, a da sam ja proslijedio tim putem, već bi davno krepao negdje za plotom. Onda bi moj život doista bio dim, kako si se izvolio malo prije izraziti. Nitko ne bi znao da sam živio, a ovako. — No bolje da o tom ne govorimo! — Kako se samo zvao onaj smiješni list koji sam izdavao?

MLADIĆ: To je bio moj list, a ne tvoj, — *(vadi iz unutarnjeg džepa jedan primjerak i baca ga na stol pred Njegovu Ekscelenciju)* — »Glas naroda«!

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Da, da — »Glas naroda«! Pretenciozno ime! »Glas naroda«, — a šta sam ja onda znao o narodu?! Molim te, šta ti znaš o narodu?! Ništa, dragi moj, savršeno ništa! — Sada istom, nakon svojih posljednjih izbornih turneja, prošavši sva sela i sve drumove, upoznao sam tek pravi narod! Divni ljudi! — Sretni su, da, moj dragi, sretni! Upisuju se svi u moju stranku, dočekuju me s oduševljenjem, djevojčice mi davaju cvijeće, starci mi ljube ruku, crkvena zvona zvone kad ulazim automobilom u njihova sela. Transparenti, glazba, veselje! — Svi su kao jedan za mene! I ja stojim među tim narodom, ja, vođa, tog naroda, kao otac među svojom dobrom djecom i poznajem mu svaki kucaj srca, otkrivam svaku njegovu želju. To je tajna mog uspjeha, ja sam postao jedno sa svojim narodom, nerazdjeljivi organizam . . .

MLADIĆ (grubo): Prestani lagati! Kakav organizam, ja nisam inostrani novinar, meni su prozirne tvoje laži. I ti sam znaš i baš to te ždere: svijest o tvojoj vlastitoj laži, iza koje se sakrivaš već godinama. Što me tako začuđeno gledaš?

NJEGOVA EKSCELENCIJA (prestrašeno): A što ti zapravo hoćeš od mene?

MLADIĆ: Da jednom budeš iskren; nikoga nema u sobi, ni novinara, ni Kratky-a, a ni George ne će brzo doći. Sami smo, sâm si! Zar ne znaš bolje da iskoristiš trenutke samoće! *(Stanka).*

Digitized by Google

NJEGOVA EKSCELENCIJA (zamišljeno): Sâm?! Ugodno je jednom biti sâm, daleko od zborova, banketa, govora. — Biti savršeno sâm i slušati svoj vlastiti glas. *(Nakon kraće stanke, histerično):* Gdje je taj George? Gdje je onaj doktor Melius? Gdje su svi ti ljudi, ja, ja ne ću biti sâm. Ja ne ću!

MLADIĆ: Bojiš se?

NJEGOVA EKSCELENCIJA (prečuvši pitanje): Molim te, spremi te nesretne novine. Kad si ih već trideset godina imao u svom kaputu, drži ih i dalje. Ja ne ću da ih vidim! One su izvan zakona. — Ja, da, ja sam ih sâm stavio izvan zakona! Da, da, ja sâm, — vlastoručno! Čuješ me, ja! I ne stidim se, ne! Pa što mi možeš?

MLADIĆ: Bijedniče!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (histerično): Ha, ha! Čujem ja već dulje to šuškanje u sebi, to siktanje, predbacivanje. — To ti u meni govoriš i ne daš mi mirno spavati! Sjajno zanimanje! Ali to ti ništa ne pomaže, ja već stojim na granitnim temeljima, ja sam isplivao iz bare u kojoj si se ti nečujno utopio. Ja stojim u historiji, o meni se pišu knjige. Da, da, knjige! Molim, ako ne vjeruješ, izvoli, *(drži u jednoj ruci knjigu)* najtalentiranije pero naše države je napisalo moju biografiju na petstotina stranica. Knjiga je nagrađena sa tri državne nagrade, prevedena na kineski i esperanto, a pisac je predložen po našim Univerzitetima za Nobelovu nagradu. Evo, čitaj! Tu ništa ne piše o tvom siktanju, ni riječi; u tim stranicama stojim kao gigant! Da, takvog me poznaju ljudi! — I o tebi pišu prva četiri poglavlja, ali ne o tvojim ekscesima, o izdavanju zabranjenih listova. Ja sam davao podatke o tebi! Ja lično!

MLADIĆ: I ne stidiš se?

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Zašto da se stidim? Spasio sam te za potomstvo, za vječnost. Zašto se smiješ? Da, za potomstvo sam te spasio, kao i onu malu Mariju Kranovu. Čitavo jedno poglavlje je njoj posvećeno, stekla je besmrtnost ovom knjigom.

MLADIĆ (prvi put otkako se pojavio sada pita živo): Marija Kranova? Što si o njoj lagao, čovječe? Zar si se usudio i to popljuvati? Ona nije bila kriva što je tebe srela i što je vjerovala u tebe. —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (obradovano): Čini se da se ti dobro sjećaš one male crnke?

MLADIĆ (opet mirno): Radi nje sam došao noćas —

Digitized by Google

NJEGOVA EKSCELENCIJA (začuđeno): Radi nje? — A ja sam mislio da si došao radi nečeg ozbiljnog. —

MLADIĆ: Smrt te žene je jedino ozbiljno, što se u tvom životu dogodilo, ostalo je sve bila kulisa, slabi teatar u kojem je jedan statista htio igrati glavnu ulogu. Slaba predstava!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (plane): Ja protestiram! Ti me vređaš! Evo, ja sam toj Mariji Kranovoj osigurao besmrtnost, uveo sam je u sve biblioteke na ovom globusu, ona će biti sigurno poslije moje smrti opjevana od sentimentalnih pjesnika, postat će glavna junakinja budućih romana ili drama, možda će se i jedna ulica prozvati njenim imenom, — a ti me ovdje nepravedno optužuješ kao da sam ja kriv njenoj smrti. Dopusti, molim te, da ti pročitam ovaj odlomak koji piše o njoj *(lista po knjizi)* evo, molim, samo jedan čas, upoznat ćeš veliki talenat moga biografa. Slušaj samo: — *(čita):* »I onda se na pozornici njegovog života pojavila ovjenčana ljepotom i mladošću Marija Kranova, tiha, skromna, a duhom velika žena, koja mu pokazuje put kojim treba da pođe. To nije bila obična mladenačka ljubav, to je bila njegova sudbina. Jer baš ovdje počinje historija njegovog uspona, njegove konstruktivne političke djelatnosti. On više nije bio sâm. Ta žena koja je slijedeće godine umrla nesretnim slučajem, bila je dobra Muza velikog političara, prva osoba koja je osjetila njegov Genij, prva pomoćnica u njegovim dalekosežnim pothvatima. Njenom pomoću taj muž ulazi u političku arenu; bila je to ona, koja . . .

MLADIĆ (koji je više puta htio da spriječi daljnje čitanje, vidljivo uzrujan trga Njegovoj Ekscelenciji knjigu iz ruku i baca je na stol): Prestani! Huljo, prestani! I ovdje si lagao, i ovdje, gdje je sve bilo istina! —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (slabo): Šta je ovdje opet laž! Oprosti! Ja ništa ne razumijem. Šta će ostati od mene, ako mi sve oduzmeš? Molim te, dobri moj! Pa zašto da lijepo ne razgovaramo, ja sam htio da te razveselim ovim čitanjem — oprosti! — Pa i ja znam da je sve to laž što tu piše o Mariji Kranovoj i o njenoj smrti. Znam, priznajem da znam! Ona je ovdje idealizirana, postala je neka svetica, a bila je obična histerična guska, koja je uzela veronal i otrovala se samo iz puke kaprice. Da, iz obijesti! I politikom se bavila iz kaprice. La femme ravante! Otrovala se iz namjere da naškodi mojoj karijeri, htjela me kompromitirati. —

MLADIĆ: Čemu se braniš?

NJEGOVA EKSCELENCIJA (nesigurno): Ja se ne branim...

Digitized by Google

MLADIĆ (muklo): Ja sam ljubio Mariju Kranovu, a ti si je izdao i ubio. Zalud je tvoje ispričavanje, tvoja obrana, smrt te žene pratila te kroz čitav tvoj kasniji život. Ubila se, jer si mene izdao, onog dana kada si preskočio na drugu obalu i kad je postalo jasno da ploviš sa vjetrom. Svakim časom si bio dalje od nje i od mene. Ja sam tada već visio na čavlu, mene si prilijepio na platno kao dekoraciju njene spavaće sobe, bio sam već likvidiran, osuđen na šutnju, — ali ona je još živjela, ona nije još shvaćala tvoju igru misleći da si ti još uvijek ja, a da prijatelji, koji su u tebi naslućivali izdajicu, zlobno lažu; — ona je još uvijek sentimentalno vjerovala u tebe. A ti si toj ženi razbio tu vjeru one večeri. — Šuti; ne brani se lažima; ja sam sve vidio i čuo sa svog zida: i njene grozničave suze i njeno preklinjanje da se vratiš, da povučeš denuncijacije, da ostaneš ono što si bio, — a ti si je odbio i izašao iz sobe. Kako si samo mogao tako barbarski zalupiti vratima? A znao si da će se te noći ona ubiti, vidio si bočicu na njenom stolu, a ništa nisi poduzeo da je spasiš. Ni glumio nisi kao obično. — Ništa! Otišao si na svoju prvu sjednicu. —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (bespomoćno): To nije istina. — Nije! To je sve apsurdno, bolesno . . . Ti lažeš! Ja sam nevin! Slavni sude, ja sam nevin, ja nisam ubio Mariju Kranovu! Ulažem reviziju! Gospodo porotnici, reviziju!

MLADIĆ (sugestivno): Ako si nevin, zašto si otvorio baš poglavlje u knjizi koje o njoj piše? Zašto, ako ne iz straha, koji ti kao bijesno pseto grize srce. —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (suludo): Nije istina! Milost, ljudi! Ja, ja sam samo slučajno otvorio tu stranicu. Slučajno! Šta se mene tiče smrt te žene, shvatite, sve je to bolesno! Ja danas moram na sjednicu: reorganizacija kabineta, važna konferencija! Gospodo, ja moram na sjednicu! Narod od mene to traži, narod je već prekopao grob Marije Kranove, ona je već dvadeset i pet godina mrtva. Mrtva! Milost! *(Njegova Ekscelencija klekne pred Mladića i grozničavo ga hvata za ruku):* Smiluj se, dobri moj, jedini! Kaži da sve to nije istina, da je ja nisam ubio. — Tebi će vjerovati, tebi ću i ja vjerovati . . .

MLADIĆ (sa prezirom promatra Njegovu Ekscelenciju i šuti).

NJEGOVA EKSCELENCIJA (očajno, histerično): Zar nikoga nema da me brani? Gdje su ministri, sekretari, gdje je moja stranka? I ti si me, čovječe, izdao? Zar sam doista sâm! Potpuno sâm! *(Očaj se sakrio u nemoćnu šutnju. Duga stanka nakon koje*

Digitized by Google

Njegova Ekscelencija kao osviješten od groznice nesabrano diže glavu i upitno gleda u Mladića): Ti si još uvijek ovdje?

MLADIĆ: Čekam. —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (sabranije): Znam, znam da čekaš! — Ta šta mi možeš? Ništa! Nitko meni ništa ne može. A ovo malo prije bili su živci, razumiješ, samo živci! Jer sam bolestan, uzrujao sam se na one tvoje glupe optužbe! Da, insistiram na tom izrazu: glupe optužbe! Jer što se dogodilo; jedna žena se ubila, jedna među mnogima. — I šta to znači jedna smrt? Nije li i onaj pijanac jučer umro na cesti, nisam li u svom ministrovanju potpisao pedeset smrtnih osuda? Ljudi umiru, jer drže boce u rukama koje svijetle kao revolveri, jer smetaju usponu onim izabranim, — velikima. Da postanem možda sada sentimentalan radi onog veronala, kad mi je historija priznala moja svojstva, moju veličinu. Historija piše samo o velikima, o pobjednicima. —

MLADIĆ (se smije): Opet se šališ sa samim sobom. Historija? Samo dva, tri retka će o tebi pisati? Samo dva, tri suhoparna retka, datumi rođenja, vladanja i smrti. Ništa više!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (uzrujano): To nije istina! Deset godina uzastopce ja sam ministar predsjednik ove zemlje. Proputovao sam čitav svijet kao predstavnik nacije, imam sedam počasnih doktorata i trideset gradova ove zemlje izabraše me za začasnog građanina. Najprometnije ulice zovu se mojim imenom, rukovao sam se s kraljevima i knezovima, stosedamdesetisedam govora držao sam u parlamentu, sedamdeset preko radia. Moja stranka je najveća u zemlji i svaki čas mogu da smrvim svaki pokušaj opozicije . . . Ako hoću, mogu postati diktator . . .

MLADIĆ (ga prekida): Dva, tri retka — i ništa više!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (nasrnuvši na Mladića): Lažeš!

MLADIĆ (ponavlja mirno): Dva, tri retka! — *(Stanka).*

NJEGOVA EKSCELENCIJA (promuklo): Zašto si došao?

MLADIĆ: Prije dvadesetipet godina umrla je Marija Kranova.

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Čuo sam već, umrla je! Pokoj joj vječni i počivala u miru! Svi ćemo umrijeti, i ja sam bolestan.

MLADIĆ: Obukla je onu svoju smeđu haljinu, koju sam joj kupio dignuvši predujam kod nakladnika, legla u krevet i popila otrov. Pred mojim očima se to dogodilo. Bio sam obješen u kutu sobe, a malo poslije su bila dva mrtvaca: ona i ja. —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (nestrpljivo): Mrtvaci! Mrtvaci! — A zar nije glupo da se ta žena ubila. Ja bi je eventualno kasnije oženio, imala bi sjajnu društvenu poziciju, nosila bi naj-

Digitized by Google

skupocjenije haljine, modele iz Pariza, vozila bi se u Packardu, živjela na Rivieri. — Kao da svakoj ženi nije to jedina želja? Ja nisam kriv što se njoj činilo interesantnijim otrovati se u jevtinoj smeđoj haljini, koja je još bila i na otplatu. — To je bio njen ukus, molim!

MLADIĆ: Smrt nije nikada ukusna. Angina pectoris ili veronal, smrt je uvijek umorstvo kojem se čovjek ne nada. I samoubica vjeruje u život. Marija Kranova je prije svoje smrti vapila za jednim tvojim pogledom, jednom mekanom riječju, kao što ti sada vapiš za Georgeom i čašom vode. Sve je prekasno, igra se ponavlja, danas prisustvujem reprizi. Prilično dosadno. —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (živo): Kakva repriza? Šta je to tebi prilično dosadno, ako smijem pitati? Molim, izjasni se! — Tko je drugi u ovom momentu dosadniji od tebe, da, baš ti si dosadan, sa svojom banalnom pričom o samoubojstvu neke histerične žene. Smeđa haljina, veronal — sve je to laž! Ti čitavo vrijeme lažeš! Ona žena se po svoj prilici ubila one večeri jer sam ja onda flirtovao sa jednom malom balerinom. Da, iz obične ljubomore! Molim, ne prekidaj me! Progledao sam ja tvoju namjeru, upalio si i to zeleno svijetlo u namjeri da me prestrašiš. Šarlatanski trik! Nismo mi, dragi moj, u panoptikumu, nego u kabinetu Njegove Ekscelencije, u mom kabinetu! Razumiješ?! I ja da pozvonim, došao bi odmah George i donio bi šampanjca, a ne običnu čašu vode! Sve ja mogu, sve ovisi o mojim zapovijedima, svi samo mene slušaju! — Ha, ha, — kako sam bio glup malo prije kad sam se bojao svoje vlastite utvare! I klečao sam pred tobom. Sva sreća da to nije nitko vidio . . . I nitko to ne će nikada saznati. Nitko! — Nisi me uspio prestrašiti sa pričom o smrti, ne, promašeni napor, dragi moj, jer ja još uvijek živim . . . I živjet ću! Još noćas ću održati svoj govor na sjednici, a već sutra ću tebe maknuti iz svog kabineta. Poklonit ću te galeriji. Čuješ, modernoj galeriji! Ha, ha! Visjet ćeš tamo među nagnjilim jabukama, mesnatim, golim ženama. — Ha, ha! I ne ćeš me više plašiti nikada! Likvidirat ću ja tebe. U muzej!*(Smije se histerično, pobjednički.)* U muzej!

MLADIĆ (sanjarski): U muzejima je obično mir i tišina. Šepa neki stari čuvar, i to je sve što se čuje. Možda ću gledati u neki stari nizozemski paysage, i on će mi dočarati onu šumu visokih borova moje mladosti. I ne će biti laži tamo, samo tišina! — Da, da, ja ću u muzej sutra, jer tu više nemam što tražiti: ministar Berenez bi me prije ili kasnije također izbacio. —

Digitized by Google

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Kakav ministar Berenez?

MLADIĆ (nastavlja svoju misao): Biti daleko od laži, daleko od ovog prokletog zida, sâm. — O, kako ću biti sretan!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (nervozno): Pitao sam te malo prije, šta će moj ministar Berenez tražiti u mom kabinetu? Opet si buncao bez ikakvih dokaza! Znam, poznajem već tvoj način! Ali ja se ne dam više uplašiti, dragi moj! Ne! — Pitam te dalje, što ti je manjkalo ovdje da čezneš za muzejem? Molim, dovukao sam te iz onog dvosobnog stana Marije Kranove u taj svoj kabinet. Nikada se ti sam ne bi uspeo tako visoko, jer među nama govoreći, onaj invalid Beran je bio trećorazredni slikar! I zlatnom ramom zamijenio sam onu zelenu, drvenu. Ne, nije to gips, dragi moj, tvoja rama je od pozlaćenog metala. Ministre, generale, diplomate i monsignore dovukao sam pred tebe i svi su ti se divili. U tvojim crtama lica otkrivali su genialnost. — A da to nisam učinio, trunuo bi negdje kod nekog anonimnog staretinara. Da, na dražbi, sa rabljenim metlama, ponošenim gaćama prodao bi te staretinar možda nekom krčmaru, koji bi te objesio iznad pulta. Flašama bi te gađali pijanci i zaudarao bi po crvenom luku! — I to mi je zahvalnost. —

MLADIĆ: Kako je bilo dosadno ovdje kod tebe u tom kabinetu. Znam da si i ti htio bezbroj puta otići, prekinuti dosadnu igru, rastjerati papige oko sebe. Zašto se sada obmanjuješ? Pogledaj se u zrcalo i vidjet ćeš smrt iza sebe! — Nisam se mogao ni nasmijati na vaše kratkovidne, glupe razgovore. —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (strogo): Šuti! Dosta! Kako se usuđuješ? Ja zabranjujem takve primjedbe u mojoj kući. Tako se govori u krčmi, da, u krčmi! Tamo ti je mjesto! — Ja sam htio s tobom lijepo, prijateljski, ali tvoj način prelazi sve granice! Nismo mi više u stanu Marije Kranove. Razumiješ? — Molim te sada da se smjesta povučeš! Dosta smo se nabrbljali. — Uzmi te svoje novine i kupi se. Mene čekaju moji ministri. —

MLADIĆ (se ne miče).

NJEGOVA EKSCELENCIJA (nestrpljivo): Što čekaš? Evo tvojih novina, taj tvoj »Glas naroda«! Ili da ga bacim u kamin? — Šta je, šta buljiš u mene? Ja se sada više ništa ne bojim tvoga pogleda. — Uvaži da se meni žuri, mene čekaju. —

MLADIĆ: Nitko te ne čeka!

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Malo prije je doktor Kratky najavio moj dolazak. —

Digitized by Google

MLADIĆ: Samo pop te čeka! I posmrtni govori, nekrolozi u štampi. Sve je svršeno! — Zašto se bojiš pogledati u zrcalo?

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Kakva je to opet glupa šala? Ti se čitavo vrijeme misteriozno sa mnom šališ. Strašiš me na najbezobrazniji način! Zeleno svijetlo, veronal, zrcalo; — kabaretski čarobnjak izmislio bi duhovitija sredstva! — Moje srce, priznajem, nije potpuno zdravo, ja sam jedva disao prije četvrt sata. Srčani napadaj; pa šta? A napredak moderne medicine? Državne subvencije znanstvenim zavodima? Smiješno! Ja se ne trebam ničega bojati, ja sam zdrav i treba da živim. — To je moja misija, razumiješ ti to, moja misija! — Ha, ha! I ti si htio mene oboriti? Da, da — ne ispričavaj se! Uvijek si me žderao nevidljiv sumnjama, neuravnoteženim željama, nemirom! I strahom! Ne, dragi moj, ja se ničega ne bojim, *(udara se o grudi):* preda mnom je još dugi put, Njegova Ekscelencija će doći do kraja tog puta kao pobjednik. Kao pobjednik! I ne će pisati tri retka o meni u historiji, nego čitava poglavlja, stotine stranica, živjet ću u brončanim spomenicima najgenijalnijih kipara, u srcima svoga naroda. — Čega da se bojim, kada sam tebe svladao, progledao bijedu i laž tvojih sumnja? Ja živim! Ja ću živjeti! I zašto da se bojim tog tvog zrcala? Evo, molim, stojim pred zrcalom. — Pa, što? Vidim sebe, evo, vidim i . . .

Njegova Ekscelencija naglo ušuti. Lice koje je čas prije sjalo od zadovoljstva, iskrivilo se u grimasu užasa. Neartikulirani krik zapeo je u grlu. Bezrazložno kao malo dijete hvata rukama zrak i pada na pod. Da li je vidio smrt u zrcalu kako kuca koščanim prstom po njegovom ramenu? Ili Mariju Kranovu? Pijanca sa bocom? Tri retka u otvorenoj knjizi? — Duga šutnja. Iz daleka, iz same tamne noći rada se zvuk malog zvonca i sada se jasno čuje u kabinetu: cin, cin, cin! Zvono sa groblja? —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (na koljenima se vuče do Mladića i hvata ga prosjački za ruku): Zašto si to sve učinio, dobri moj? Tko je to još s nama u sobi? — Mi nismo sami? Ne! Netko se skriva za zrcalom? Govori! Kao Boga te molim? Opet klečim pred tobom. Što želiš da učinim, sve ću uraditi. Sutra predajem demisiju! Živjet ću u borovoj šumi daleko od ljudi. Sve ću učiniti da budeš zadovoljan. Razbi samo ono prokleto zrcalo i uguši zvuk tog zvona. Dobri moj! Molim te! Sutra —

MLADIĆ (okrutno): Prekasno, sutra je već sve prekasno!

NJEGOVA EKSCELENCIJA (diže se i odmiče zaprepašćeno

Digitized by Google

od Mladića): To nije istina, to ne može biti istina! Ja moram živjeti, moram —

MLADIĆ: Prekosutra će padati dosadna proljetna kiša. Na sprovodima obično pada kiša i nebo je sivo, olovno. To je slikovito: kaloše i kišobrani su nužni rekviziti sprovoda. Baš takva kiša će padati, iste guste kapljice, kao onda kada su pokopali Mariju Kranovu. — Vodit će te kroz gradske ulice, lepršati će crne zastave po kućama, a ljudi će sa prozora kao iz loža u teatru promatrati žalosnu predstavu. Chopinov posmrtni marš! — Na groblju govorit će ministar Berenez i njegov govor bit će vrlo kićen. Već ga danas sastavlja tvoj tajnik doktor Kratky. — Mladić čini karijeru, treba se dodvoriti novom šefu —

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Berenez? Kratky? — To nije moguće! Ja sam Bereneza učinio ministrom. Ja! On je obična lutka! I Kratky-a sam ja lično izabrao za svog sekretara. Zar će me oni svi izdati? Oni samo po meni žive, ja sam ih stvorio. — Ja to ne ću dopustiti! Telefonirat ću! Sve ću uapsiti! Sve! —

MLADIĆ: Ništa ti više ne možeš! Umro si, dragi! Zvonovi posmrtni, zar ne čuješ kako zvone. Nitko te ne oplakuje, tišina je, samo zvonovi. I čemu da tko plače za tobom? Ni ti nisi oplakivao Mariju Kranovu, ni onog pijanca kojeg su jučer pred tvojim automobilom ustrijelili kao psa. A zašto? Jer je slavio subotu! Ni mene nisi oplakivao, a zar i ja nisam već trideset godina mrtav, i zar i ja nisam nekoć živio. — Osudio si me da visim ovdje u kutu i da slušam tvoje riječi o meni. A zar to sve, što si ti o meni govorio, nije bila laž kao i onaj nekrolog prekosutrašnji ministra Bereneza? — Lagati će o tebi taj čovjek, a svi će mu klimati glavom kao što su i na tvoje riječi klimali, jer ljudi koji su te okruživali od rođenja su bili klimavci. Znao si to, a nisi se usudio kazati im! — Tješi se, i Bereneza čekaju tri retka u historiji, i on će umrijet od taneta ili angine pectoris u užasu pred svojim vlastitim likom u zrcalu, a ni njemu neki George ne će donijeti vode. Ležat će u svojim lažima i dozivati će jednu čašu, samo jednu čašu —, a ona će doći prekasno! —

NJEGOVA EKSCELENCIJA (zaokupljen svojim sumnjama): Zato je Kratky čitav današnji dan telefonirao sa ministrom Berenezom. Mene su već likvidirali, ja više nisam u njihovoj igri. — Proglasili su me mrtvim! Zato se Berenez jučer tako smijao. — Ja još nisam mrtav! *(mahnito):* Ja još nisam mrtav, nisam, ja još živim! Ja — ja — . . . *(slabo):* George, George — vode!

MLADIĆ (pobjednički): Nema vode!

Digitized by Google

NJEGOVA EKSCELENCIJA (grozničavo): Mora biti vode! Ja zapovijedam! Mora! Ja još živim! Čutim još svoje srce! Evo, kuca. — Da, da, kuca, sve jače, snažnije je od tvog prokletog zvonca. Ne ćete me likvidirati, ne, gospodo! Njegova Ekscelencija stoji pred velikom odlukom: sutra će proglasiti diktaturu! Da, štampajte posebna izdanja: ja uvodim diktaturu. Bereneza ću prisiliti na ostavku! Mobilizacija nacionalnih snaga: neka se lije krv! Da, pišite velikim slovima: krv! Nema Bereneza, Kratky je umro! Ustrijelit ću i George-a! Ustanak u stanu diktatora! Pišite, štampajte, emitirajte: ja još živim! — Nitko ne će držati nekrolog, ne će biti mog sprovoda! Policijski ću zabraniti sve sprovode, i smrt ću zabraniti! Nitko ne smije umrijeti noćas! Štampajte veliki oglas i pribijte ga na sve uglove: Stroga naredba! Nitko ne smije umrijeti! Kazna deset godina robije i konfiskacija imetka! Jeste napisali? Točka! Moj potpis! Opsadno stanje! Zračne eskadrile neka bacaju letke po zemlji. — Moja riječ neka se čuje! Moja riječ! — Brzo, brzo —

MLADIĆ (se glasno smije).

NJEGOVA EKSCELENCIJA (u plamenu predsmrtne životne energije, osorno, suludo i snažno): Što je, što se smiješ, luđače? Ne čuješ li avione, čete kako marširaju. Borba proti smrti. Drugi će umrijeti — ja ne! Čuješ, ja ne! Svi treba da umru, kako bi ja živio! Svi, svi — a među prvima ti! Da, baš ti! Tebe ću ubiti, zrcalo ću razbiti u devedeset komada i popit ću trideset čaša vode! Ha, ha! Trideset čaša! Ha, ha! Zabranio sam svoju smrt! Čuješ! Marija Kranova je umrla, pijanac je umro, i ti ćeš umrijeti, ali ja ne. — Nikada! Ja sam besmrtan! — Smij se samo, luđače, smij! Ubit ću te kao psa — *(baca se na Mladića i guši ga. Mladić se ne brani, njegov smijeh je sve glasniji i glasniji. Tad umukne. Kao slamnata lutka pada na pod pred noge Njegove Ekscelencije i ne miče se.)* — Šta je? Ne mičeš se? Tko je pobijedio, ti ili ja?! — Trideset godina bio si moja sjena, sudac, krvnik, a sada si mrtav — a ja živim! *(skakuće oko Mladića):* Ja živim, čuješ, ja živim! Nema više straha —, ja sam slobodan! *(histerično ponavlja riječ):* Slobodan! Slobodan...! *(no neka nepoznata duboka tuga i otrovni očaj prigušuju sve više taj njegov pobjednički krik i kad posljednji put ponovi):* Slobodan! *(to je prazna šuplja riječ iz koje viri gola lubanja smrti.)*

Duga stanka. Njegova Ekscelencija zbunjeno, skoro žalosno, promatra mrtvog Mladića. Opet se sve jasnije čuje posmrtno zvonce. Vani u noći pada kiša, plaču staklena balkonska vrata

Digitized by Google

teške kišne suze; u kaminu se vjetar igra sa pepelom. Soba tone u tamnije zelenilo. — Iz daljine dopire mukli deklamatorski glas i sablasno se miješa sa cinkanjem zvona —

GLAS IZ DALJINE: Živio je kao junak i umro je kao junak. Čitava zemlja zavijena je u crninu žalosti, a dobra vila našega naroda plače nad odrom svog velikog sina. Umro je muž, ali njegovo djelo, njegova stranka . . .

NJEGOVA EKSCELENCIJA (šapće očajno): To Berenez govori! Prokleti! Prokleti!

GLAS IZ DALJINE: . . . ostaje, to je živi spomenik njegovog života i najveće jamstvo naše svijetle budućnosti. Kunemo se na ovom grobu da ćemo poći njegovim stopama da ćemo čuvati njegovo djelo —!

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Lažeš! Izdajico! — On laže! Laže!

GLAS IZ DALJINE: U historiji našeg naroda ime velikog pokojnika bit će zabilježeno zlatnim slovima . . .

NJEGOVA EKSCELENCIJA (više): Šuti! Lažeš! Sve je laž! Ja sam prevaren! —

GLAS IZ DALJINE (odmičući, prekidan vjetrom): U historiji . . . njegovo ime . . . zlatna slova! *(Tišina. I zvonce je umuknulo. Stanka.)*

NJEGOVA EKSCELENCIJA (očajno, grozničavo): Zašto je sada taj mir? Zar sam već u grobu? Ja umirem! Da, da — ja, doista, umirem! — Ali historija će pisati o meni — *(okreće se bespomoćno i pogled mu pada na nepomičnog Mladića)* — Ustani, čovječe! Sve je svršeno! Pobijedio si, ja doista umirem! Čuješ me? *(drma ga nogom)* Molim te, dragi, ustani! O da sam tebe uvijek slušao dobri moj! Evo ti ruka, da se pomirimo. — Da li si čuo Bereneza? Lagao je, sve je lagao —, ali ipak, nije li kazao da će historija pisati —? Vidiš, dragi, ipak nije sve bilo uzalud! Budi dobar, ustani, pomirimo se sada za uvijek. Molim te: svaki čas može doći George i moj tajnik, ministri, svjetina —, a ti bi sa svojom pojavom pokvario taj svečani trenutak. Trenutak moje smrti! — Ne šali se! Idi natrag u sliku! Molim te! Evo ja priznajem da sam pred tobom kriv i pred Marijom Kranovom, pred mnogima. — I ja sam ljubio tu ženu! Vjeruj mi! — Ali sada više nema natrag, — ja umirem i to je važan trenutak, ja moram umrijeti kao veliki čovjek! — Što je ono kazao Caesar: i ti, sine... Ne, ne, nije dobro! I Goethe je nešto kazao? O Bože, što ću ja reći? — Molim te, dosta je šale, ne ćeš valjda sve pokvariti. —

Digitized by Google

Molim te! Kao Boga te molim! Čovječe! *(drma ga sve jače, očajno)* Pa i on je mrtav? Zar ćemo svi umrijeti noćas? Baš svi! — A George već dolazi. *(grubo nogom udara Mladića):* I smrt si mi pokvario, prokletniče, razbojniče! *(Stanka. Njegova Ekscelencija se plašljivo ogledava, prisluškuje, tad sa stola uzima ostavljeni primjerak »Glasa naroda« i baca ga u kamin):* Sve treba uništiti, sve tragove, ništa ne smije ostati! Gdje je bila ta knjiga? Da, ovdje! — *(opet prilazi Mladiću i klekne pred njega, plačljivo moleći):* Po treći puta noćas klečim pred tobom, dobri moj —! Smiluj se! Zašto si tako okrutan sa mnom, kad sve priznajem? Znam sâm, vidim, da je to sve nedostojna igra, glupa predstava, ali ljudi traže popularne anegdote smrti. Ne pokvari mi tu anegdotu, dobri moj. — Jedini, pobjedniče! — Sjećaš se one borove šume, dragi, i mirisa proljeća koji je strujio kroz grane. — Lastavice na modrom nebu. — Kako je bilo lijepo, uzvišeno. — Daj, dopusti, da umrem kao smrtno ranjena ptica. — Ne ću se svetiti, ne ćeš u muzej, obećavam ti —, samo me pusti umrijeti . . . *(dok govori zamračuje se soba.)*

Mrak. Duga stanka; u tišini prekidanoj hroptajima Njegove Ekscelencije, čuju se koraci, otvaranje vrata: to je George sa čašom vode. Sluga pali veliki luster, kabinet blješti u svijetlu. Ništa se nije promijenilo od njegovog trenutnog odlaska po vodu: Njegova Ekscelencija uzdiše u naslonjaču, šapće: »vode, vode« —, a u kutu visi njegov portrait, mrtvo akademsko platno.

GEORGE: Vaša Milosti, donio sam čašu vode —

NJEGOVA EKSCELENCIJA: Prekasno! George! — Prekasno! *(posljednjim naporom diže glavu i pogled mu se susreće sa pogledom Mladića na slici):* George, George, — *(drhtećom rukom pokazuje na sliku):* . . . odstranite! — Na pod! — Pobijedio je! — *(Ruši se mrtav u naslonjač. Upravo u taj čas ulaze dr. Kratky i dr. Melius. Posljednji odmah uočuje situaciju, prilazi Njegovoj Ekscelenciji i spušta njegove očne kapke.)*

Dr. MELIUS: Sada više ne treba konsilium. Njegova Ekscelencija je upravo taj čas preminuo —

Dr. KRATKY (telefonira): Hâ-lo, hâ-lo! Ministarstvo? Da, molim ministra Bereneza! Hitno! Molim? Da, doktor Kratky na telefonu. — Dužnost mi je, gospodine ministre, da vam javim tragičnu vijest za čitavu našu zemlju . . . Da, da! — Upravo ovaj čas, Vaša Ekscelencijo! Obavijestit ću odmah štampu! Nalazio sam se s gospodinom primariusom doktorom Meliusom kod tog najtragičnijeg časa u mom životu! Previšnji je udijelio blagu

Digitized by Google

smrt velikom pokojniku! — Kako, molim?! — Posljednje riječi Njegove Ekscelencije? — *(spušta slušalicu i obraća se Georgeu, koji još uvijek sa čašom nepomično stoji iza naslonjača mrtvog gospodara):* Koje su bile posljednje riječi Njegove Ekscelencije, vi ste ih morali čuti —?!

GEORGE (stoičkim mirom ponavlja posljednje riječi Njegove Ekscelencije pokazujući rukom na sliku): Njegova Milost je izvolila reći: George, George — odstranite! Na pod! — Pobijedio je!

Dr. KRATKY (nezadovoljno): Glupost! Vi niste dobro čuli! *(ponavlja zamišljeno):* — odstranite; na pod; pobjeda — *(a tad ponovno prihvaća slušalicu):* Hâ-lo! — Njegova Ekscelencija izdahnula je sa riječima: — Stranka! — Narod! — Pobjeda! Njegov sluga George, doktor Melius i ja razgovijetno smo čuli posljednje njegove riječi prije vječne šutnje! — Da, gospodine ministre: — Stranka! — Narod! — Pobjeda! —

Zastor

MARIJAN MATKOVIĆ

DEDIJA

— Šta ću ti puno kazivati, to ti, efendija, i bez mene dobro znaš! Taj Dželat-paša — započe Omer Dedić turivši desnu ruku u njedra, pod tanku lanenu košulju i tiho se nakašljavši — taj Dželat-paša bio ti je ovdje u nas, u Bosni, ravno prije stotinu i dvadeset godina. Poslaše ga, kažu, da Bosnu ukroti. Bosnu i Bosance, jah! A kažu, bio je taj Dželat-paša vrlo učen čovjek. I pjesmarice sastavljo . . .

Omer Dedić najednom zašuti. Onda, kao da se je nenadano sjetio, hitro baci pogled na sećiju, na kojoj je stajala džezva s kahvom, nalije sebi findžan, uzme grudicu šećera, zagrize i žestoko srkne —

— A bio je veliki ubojica! — odreže stari Omer Dedić tvrdo kao da zaškripa zubima.

— Doduše — nastavi na oko smireno — nisu ni prije njega bolji dolazili. Kurd-Čehaja! Paša-Kukavica! Svi su oni krvoločno počimali.

Digitized by Google

Onda zašuti i zagleda se negdje daleko preko planina, naslonivši se pri tome licem na drveni demir prozora. Ostane tako dugo.

— Efendija! — oprezno se okrene Omer Dedić i pogleda me svojim sjajnim zelenim očima — ovo ću reći, što može bit' nisi dosad čuo! Kad je zulum, onda je zulum, taman da ti je od rođenog oca! Jah! Rijećemo napriliku i ti sultani: ista vjera ko i mi, a paše udarili zulumom . . . Je li tako? — sagne se on sasvim blizu i priupita:

— I došao ti je taj Dželat-paša tako u Bosnu. Dolazili su, kažem, i prije njega i bili su svi krvoloci, ali kao što je bio on... Zato su ga i prozvali Dželat-paša.

Omer Dedić malo spusti kapke, sastavi trepavice, duge sijede trepavice i kao da se polako prisjeća započe dalje. Tiho i razvlačeći svaku riječ:

— Spusti se noć, teška gusta crna bosanska noć. Dželat-pašini čauši dovedu na lancima nepokornog Bošnju. Tamnica. Noć. Zidovi debeli i hladni. Dželat-paša stao u raskorak, podbočio se i reži. Čovjeka su vezali i za noge i za ruke. A onda su lanac prikovali negdje u mraku. Žuti jezičac svijeće u fenjeru kao da hoće da se utrne. Sve ti izgleda kao da si na Onom Svijetu, kao da si među prikazama. Onda se Dželat-paša polako pomakne i otpaše sa svog pojasa tanki svileni gajtan, sagne se nad čovjekom kao prikaza, omota mu gajtan oko vrata i zategne.

Tako su udavljeni nebrojeni muslimani i kapetani i age i bezi i ajani. Tako je udavljen i pjesnik Ilhamija-Žepčak. A tako isto htio je Dželat-paša da udavi i Dediju Čekanića iz sela Čekanića kraj Gračanice. I slao je on po tog Dediju iz Čekanića puno puta svoje čauše, ali daleko je Gračanica a još dalje je selo Čekanić, a Dedija je junačina na glasu. I pravedan čovjek. Nije volio zuluma pa makar taj zulum došao baš iz samog Carigrada i od samog turskog sultana. A Dediji Čekaniću se činilo da je zulum baš odatle, pravo iz Carigrada, i dolazio. Dođe paša i donese zulum. A odakle je došao paša? Iz Carigrada. E, onda je i zulum carigradski. I pročulo se tako čak do Travnika kako Dedija govori o zulumu. A znaš, efendum, o zulumu ti se avazile (na sav glas) nije nikad smjelo govoriti. Odmah te u lance spetljaju pa pod suđenje. Htjeli tako da učine i sa Dedijom. Ama pametna glava u tog Dedije bila. Njega pozovu, a on odgovor otpremi: jok! veli. E, drugi put, evo ti Dželat-pašinog čauša. Iz Travnika pravo u Čekaniće. Na konju.

Digitized by Google

— Cigurno si od paše? — dočeka ga Dedija pred kućom.

— Jesam — odgovori čauš.

— E, onda, bujrum — veli mu Dedija — bujrum u kuću. Pašinog čovjeka moram dočekati i počastiti.

A kad je čauš posjedio, Dedija mu dade jednu srebrnu kutiju i u njoj pola baruta i jedna utrnuta žiška, i reče mu:

— Ovo ponesi svome paši u Travnik i kaži da sam poručio: Kad mognu zajedno barut i žeravica, onda će moći zajedno i zulum s pravdom. Reci mu da mu poručuje Dedija iz Čekanića, Bosanac, da ga se nikad nije bojao niti će ga se bojati... S Dedijom je, reci mu, njegova puška-čarka i pravda... i — Bosna...

Omer Dedić se pri tome podigne s klupe i žestoko kresne ispruženim kažiprstom desne ruke po zraku. Zatim se polako spusti na klupu i nastavi:

— A kad se čauš popeo na konja i pošao, on ga zaustavi:

— A ti samo da znaš ko što ne znaš koga služiš i zašto služiš, dobio bi svoju poputbinu... ostraga!

A drugi puta se spremiše na Dediju tri čauša i dvadeset carskih askera. Ali to Dedija dočuje i spremi se. Kažu, došlo mu je u pomoć ne znam koliko stotina ljudi s raznih strana. Čak od Banjaluke i od Žepča. Uzeli im, kažu, puške i konje, skinuli im tijesne haljine i u gaćama ih pješice otputili u Travnik. Nisu ih htjeli pobiti. Ljudi su, kažu, i oni. A i neka Dželat-paša vidi da Bosna ne voli zuluma.

Kažu, efendum, da je Dželat-paša od jada umro poslije toga. A Dedija iz Čekanića živio je, kažu, još dugo. Zulum, efendum, i mora crknuti, a pravda ostati. To je bilo i biće — završio je Omer Dedić i žestoko srknuo iz svog findžana. Onda se polako pridigao, izišao, došao do ćoška kafane i upro kažiprstom preko brda:

— Tamo je to. Za ovim brdima. Tamo se ide u Čekaniće. Tamo je turbe (grob) Dedijino. Narod mu uči dove (molitve). Tome Dediji. Tako i treba. A narod dobro pamti što je zulum... jah!

H. KIKIĆ

Digitized by Google

HANA

1.

Ja sin mutnoga lovca i vidra i ovca
Zavoleo sam u gradu kolonijalnu Hanu
Kćer tužnoga trgovca, evreja udovca
Kraj groblja što je držo bakalnicu i mehanu.

Probudila me ko šumu blistavi kreket raketa
I sad sam slep za vas zrikavi šatrovci
Ljubav je tako sama i tako puta sveta
Ljubav je svetionik i spaseni pomorci.

Od nje mi gore oči žarulje sred rulje,
Od nje zru more i mreže, ribe i ribolovci,
Konopcem vodopada pužu se s njom jegulje
I cvrkuću zlikovci ko vrapci i osnovci.

O šta sve nisam snio i šta sve nisam bio
Sa ćoravim Ćorom u društvu Bogoslovca
I ono što nisam pio, što nisam sam razbio,
Plaćo sam od svoga detinjastog novca.

No sad volim i kad volim, volim od neba do ruke
S kojom mi ljubav s dna mora izvlači brodolomce
I nadima strojeve, oživljuje sanduke
I kida rešetke da čelom rušim dvorce,

Da trgam pokrovce, otkrivam letnjikovce
I nebo s kog sam prstom tanjir sunca skino,
Kad sam sunce i kosti, grobara i rovca
Poslo u krčmu da piju, devojačko vino.

Digitized by Google

2.

Čim sam joj video prsa nad vagom kraj izloga
Između presečene narandže i sapuna
Zavoleh je što je najlepša, zavolo sam je stoga,
Što je sva bila hranljiva, sva kao usta puna.

Hana sa zenicom od bibera, s pramenjem od vanilje
Sa prstima kao sveće što u ćiraku gore,
Ko ne bi voleo te začine, to lisnato obilje
Taj dimnjak nosa, ta prsa: bibavo more.

Ti ne znaš njene usne što se svlače, zube što škripe, sneg što vrije
Tu harmoniku s dva reda dugmeta od porculana,
Njen smeh me svog iscepa i smehom sve zašije
Taj radosni bunar, ta životinja Hana,

Kad me poljubi ustima vrelim ko mlado kuče
I ljulja poljupcima bez severa i smera
Zagrljaji njeni u mene toče i izruče
Sve što divljak ruča i matroz večera,

Ti ne znaš njen pogled prljav od uglja što se puši i gleda iz peći,
Te kapke što se dižu: spore zavese; oko što sine: beli badem oljušten,
Njene zube krilate, zube od malih reči
I jezik šiljat i vreo, taj jezik pomalo raspušten.

3.

Hano, barko moja zaplovimo put tropa
U prašume među pume, zatigrimo se u leta,
Neka ljubav u sunce tvog trbuha zakopa
Moju snežnu planinu prstima suncokreta

Nek korak te noge i ruke, naježen zaveslaj trireme
Bes mora, osedla ponovo i rastavi
Iskapi i progutaj, izabrana, vreme,
Da se ko beli medved među zubima tvojim kravi,

Digitized by Google

Da iz vrča rujna, sva biljna, sva bujna
Šikneš i osvežiš jedra iznemogla,
O biljko, ti svetiljko, burna i olujna,
Ti si mi ruke našla i srcem pomogla.

4.

Noć umorna od hoda, zmijanja smelosti
Ne juri vetar, leptire šarene od pigmenta;
Noću otvaram dlan od same sadašnjosti,
Na svakom prstu nosim plač pet kontinenta.

Ako sam danju jedro i neprestana jara,
Noću sam umorno bilo, sustao sat u ruci,
Ako sam bela košuta i nebo puno prevara,
Noću sam mače malo i flok savijen u luci.

Nosim žigove pošta, na telu profile marke,
Na palcu južne zvezde, na srednjem kiše što liju,
Na malome barke što seku katarakte,
Na kažiprstu bune, na burmi srbiju.

Ako sam danju iskra i paprat do grla suva,
Noću se iz tog gnjeva po zemlji krv proleva,
Ako sam selo što duva na boga što srbiju čuva,
U snu sam zemlja što seva i psuje, plače i peva.

5.

Ti ne znaš da mrtvi pod belim kamenom
Kad naslonim glavu na sleđeno krilo,
Grle pod mojim olujnim ramenom
Sve što će biti i sve što je bilo.

Tad gorim i bledim, od lomača prsti mi vreli,
Krvlju mi šume iskre, zabranjene knjige,
Od vatre su mi život i smrt jednako zreli,
Pod okom koluti, na ruci krug verige.

Digitized by Google

Šta znate o smrti vi mlečni mladići?
U mome mesu žive i ljube se preci.
Ako me ujedeš kroz ujed će mi izići
Mati moja tužna i svi tužni sveci.

6.

U ovoj višnjevoj noći ja ljubim u senci busena
I kažem kamenu svakom, uzalud me mrtvi pohode
Kad iz žila želim da klijam produžena
S dojkama do krova i do kljuna rode.

O ja ću, i ja ću, da se na proplanku
Kao sve žene iz saksije, suknje raširim
I da se pretvorim u trudnu pospanku
Beskrajnu kvočku, da za dan ispilim

Stotine petorki, košnice vesele,
Južnjake, severce, štenad, strane obe,
Čitave države đavole, anđele,
Tri sveta da isteram iz svoje utrobe,

Da dišu i jedu crni hleb sa solju,
Da piju ovu vodu, da drhte tu od strasti,
Da prime našu radost i nose nevolju
Onih što će pasti jer umeju rasti

Iz sebe i sveta, oblaka i ptice,
Mamuznuti suncem i džarnuti svodom,
Te hitre milosnice, male veverice
I ljudi sa tvrdim, neumornim hodom.

Digitized by Google

Da iz vrča rujna, sva biljna, sva bujna
Šikneš i osvežiš jedra iznemogla,
O biljko, ti svetiljko, burna i olujna,
Ti si mi ruke našla i srcem pomogla.

4.

Noć umorna od hoda, zmijanja smelosti
Ne juri vetar, leptire šarene od pigmenta;
Noću otvaram dlan od same sadašnjosti,
Na svakom prstu nosim plač pet kontinenta.

Ako sam danju jedro i neprestana jara,
Noću sam umorno bilo, sustao sat u ruci,
Ako sam bela košuta i nebo puno prevara,
Noću sam mače malo i flok savijen u luci.

Nosim žigove pošta, na telu profile marke,
Na palcu južne zvezde, na srednjem kiše što liju,
Na malome barke što seku katarakte,
Na kažiprstu bune, na burmi srbiju.

Ako sam danju iskra i paprat do grla suva,
Noću se iz tog gnjeva po zemlji krv proleva,
Ako sam selo što duva na boga što srbiju čuva,
U snu sam zemlja što seva i psuje, plače i peva.

5.

Ti ne znaš da mrtvi pod belim kamenom
Kad naslonim glavu na sleđeno krilo,
Grle pod mojim olujnim ramenom
Sve što će biti i sve što je bilo.

Tad gorim i bledim, od lomača prsti mi vreli,
Krvlju mi šume iskre, zabranjene knjige,
Od vatre su mi život i smrt jednako zreli,
Pod okom koluti, na ruci krug verige.

Digitized by Google

Šta znate o smrti vi mlečni mladići?
U mome mesu žive i ljube se preci.
Ako me ujedeš kroz ujed će mi izići
Mati moja tužna i svi tužni sveci.

6.

U ovoj višnjevoj noći ja ljubim u senci busena
I kažem kamenu svakom, uzalud me mrtvi pohode
Kad iz žila želim da klijam produžena
S dojkama do krova i do kljuna rode.

O ja ću, i ja ću, da se na proplanku
Kao sve žene iz saksije, suknje raširim
I da se pretvorim u trudnu pospanku
Beskrajnu kvočku, da za dan ispilim

Stotine petorki, košnice vesele,
Južnjake, severce, štenad, strane obe,
Čitave države đavole, anđele,
Tri sveta da isteram iz svoje utrobe,

Da dišu i jedu crni hleb sa solju,
Da piju ovu vodu, da drhte tu od strasti,
Da prime našu radost i nose nevolju
Onih što će pasti jer umeju rasti

Iz sebe i sveta, oblaka i ptice,
Mamuznuti suncem i džarnuti svodom,
Te hitre milosnice, male veverice
I ljudi sa tvrdim, neumornim hodom.

Digitized by Google

7.

Tolko sam video zala,
hala i vešala
I glava kad padaju s panja,
Da me iz tog kala,
sivog ogledala,
Smrt gleda i svud proganja.

Gnjila se s tla diže
i hladna gamiže
Po svetu mom detetu,
Živi mi dlan liže
i dahom sažiže
Pesme i breskve u cvetu.

Urlam i alačem
i vrištim i plačem,
Čovek s poslednjom tugom,
Ja, Bol sa Bračem
iz sebe pretačem,
Iz duge rane pod dugom.

Glava mi visi
od sela na Tisi
Do ljudi bez imena,
Ljubavi, i ti si
po srcu, po sisi
Bodežem istim bodena.

O kad bi iz rane,
kosti pocepane,
Iz grudi ljudi, žena,
Mogla da kane
kap vatre, da plane
Šuma, ta kosa zelena,

Da iz leda noći,
na dnu nemoći,
Istopi brdo snage,
I vrč natoči
ko sunce kad skoči
Iz vlage na oči blage

Digitized by Google

I strgne lance,
slomije katance,
I vrati igru u stado
I sve prognance,
robove, znance
Poljubi meko i mlado.

I digne pahulje
i rulje oluje,
Povede sve mahale,
Da na mast i ulje,
na kuljave hulje
Ko živi plamen navale.

8.

Masakri, masakri,
Nigde lišća slave,
Nigde polja časti.
Maljave poplave,
I ruke krvave
U blatu nam dave svet strasti.

Logori bez kraja,
Udarci bez duše,
Smrt, sline i bale.
Bodu nas u grlo,
Iz sasede ruše
I pale nas tihe i male.

Sa groblja na groblje
Gone nas urote,
Zastave i trube.
Nedelja kolje
Ponedeljke, subote,
Šest dana što rade i ljube.

Koji dan da radi
I ljubi i dalje
Kad ih crn ubica,

Digitized by Google

Sa psovkom u trbuh
Majci mrtvoj šalje,
Među crve svih majki bez lica.

Poznajem sve suze
I bol kojim zima
Soli krv dolina,
Kad štakavim danima
Štektavim noćima
Kao psi bežimo od psina.

Kad ludilo šiklja,
Kuga svakidašnja,
Iz zemlje čoveka,
Vešala u grlu,
Pod rebrima plašnja
I urlik, ti prsti pendreka,

I juriš kroz maglu
Od tuge do tuče
Od smoka do smaka,
O ko nas za noge
I za ruke vuče
Kroz žile usirenog mraka.

Masakri, masakri
Nigde polja časti
Nigde živa brata.
U ziljavo blato
Mrtvi ćemo pasti
Sa čioda ratnih karata.

Digitized by Google

9.

Ja nisam od ića od kolenovića
Što bez straha ležu, ustaju veseli,
Ja sam od onih crnih nikovića
Što su krv pljuvali i mnogo voleli.

Mnogo su voleli moji žedni starci,
I sa dna lomača i s vrha vešala
I kad bi im usne razneli udarci
Njihova su usta udar opraštala.

Svoga su se smeha, ljubavi plašili,
Bežali su od sunca, noći i sela
I pred svakom senkom u zemlju se krili

I imali mala i zgrčena tela,
Pa su svaku nadu tužno promašili
I sve što su hteli voda je odnela.

10.

Nisam od kraljića, carskih carevića
Što lov lovuju, biju i lumpuju,
Ja sam od onih za koje se priča
Da uvek rade i da uvek snuju.

Ja sam od gorkih nigdenikovića
Što žita oru i kopaju rude,
Ja sam od onih grbavih mladića
Što nemaju hleba i nemaju grude.

Bez igde ikog usred sveta bela,
U vučjoj jami, na podu bez priča
Praznih ruku i zborana čela,

Ja tražim čoveka i jaka i smela
Druga kog ne plaši mrak krvoprolića,
Ni užas smrti, za velika dela.

Digitized by Google

11.

Pod runom bonace medvedi od leda
Po dnu love ostvom školjke i škrgavce
I čitave lađe, jarboli, bez reda
Plove im kroz glave s posadom naglavce.

Zeleni mlaz riba i senke goveda
Prošli su ko jeza kroz alge i prstavce
Iz srca dubokog i budnog medveda
Krupne surle plime idu u sve pravce.

I nose na čelu lavlji lik gubavca,
Krv i gnjev za lica bolesna i bleda,
Vreli kaput dana za mraz goluždravca,

Starog pasoglavca, zubatog grbavca
Što zna kako grozno dno mora izgleda
Kada gladna vesla grize gladna beda.

12.

Nek tvoje bude sve, daj meni sunovrate
Odrpane prevrate i prazne koprive,
Živeću ko pećine, ko zveri što pate,
Ko svi čije su oči uvek žalostive,

Jer ne znaju još sve, šta ljubav može znati,
A žele sve spoznati, grliti grljive
Golje, što sakati, zebu golovrati
I znaju žar dati za snove nasrtljive,

Da u miru umru, iz petnih žila da žive
I pevaju pesme kao grom grlate,
Do kapi da iskape devojke drhtljive,

Do kraja da sagore usnice mesnate:
Da se ne povrate iz koščatih daljina
Na zemlju, ko zločinci, na mesto zločina.

Digitized by Google

13.

Još laju pred kapijom. Pre istoka
— Ja puni žir nad psom nemirom —
Prosuću se s krvlju iz debelog boka
Licem u lice sa gladnim svemirom.

Pazite mi sunce kada se okreće
Sa čašom u oku od pijanki razbitom,
Da na vinograde ne padne uveče
Kao kamen mlinski nad zgrčenim žitom.

Čuvajte mi zemlju, da se ne umori,
Tu nabreklu žemlju, što je tako sočna,
Da na njoj do kraja ne može da gori
Ni ljubav, ni život, ni noć bespomoćna.

Bez dna je ta čaša, duplja krvoločna,
Bez dna je taj trbuh pun dima i žara,
Strast nedogorela i kost crvotočna,
Utvara, prevara i smrt užasno stara.

Ne želim ništa; upij me do kraja
Usiši me celu, u sebe me unesi
Takvu punu gline, gustih zagrljaja,
Kao zoru golu, golu me obesi

Za usne, za uši, za ruke što znaju
Gde vrištim, gde drhtim kad ljubim kovrđe,
Gde šapućem luda kao dojke što ti daju
Da piješ tu tamu s bradavice od rđe.

14.

Brojim i gledam zadnje prste zori,
Tople kike sunca u inju jaruga,
Petla koji od svetla misli da sav gori
Kao mrak i suza u snu moga druga,

Kad plač malog bika, plač mog ljubavnika
Ljubi kroz savane stope poderane
I grli kolonu golih prognanika,
Moje crne rane muvama pljuvane.

Digitized by Google

Uzalud, ja tečem niz vode nizvodno,
Ruke su mi tužne ko žene kad pobace.
O kako bi htele te ruke da se bace,

Krišom od goniča, po srbiji podno,
Da ljubav tešku prospem na mrtvace
Kad ne smem na pijace i na selo rodno.

15.

Izlaze iz mene crna pokoljenja,
Ja rađam lance na rukama roblju,
Oči mutne što će od samog rođenja
Igrati žmurke na slepome groblju.

I nigde osmeha za moj osmeh, dete,
I nigde igre za to igralište,
Iz te zemlje rastu kletve i osvete,
Za prazne oči i prazno ratište.

16.

Ja ne čujem sunce, njegov biljni savet,
Ja ne slušam vetar, kišovite reči,
Više ne znam što ću, kud ću, gde ću leći,
Što sam kad ustajem: jutro ili avet.

Alge zamršene, mrsili vas vali,
S vama se igraju ribe i ostrige,
A moje su kose zamrsile brige
I uzdasi ljudi što su umirali.

Oči izgrebene slanim noktom suza,
Kaljugom poruge, tugom pepeljuge,
Ja ne vidim više raskorake duge
Od mrkih hračaka, beočuga uza.

Kako svoju javu, ljubav vrtoglavu
Gvoždu bure dati da je dnu povrati?
O neću u vodu svoju vatru slati
Niz glavu u Savu, morem zaboravu.

DAVIČO

Digitized by Google

„BUDALE" GOSPODINA MILANA MARJANOVIĆA

Prigodom šezdesetgodišnjice rođenja gosp. Milana Marjanovića izdala je Binoza jubilarno izdanje Marjanovićevih »zapisa u stihovima« pod značajnim naslovom »Mi Budale«.

Kao uvod g. Marjanović napisao je fragmente svoje autobiografije, a kao pogovor napisao je svoju biografiju. Između autobiografije i biografije napisao je devedesetak sastavaka, koji izgledaju pjesme, kad se otvori knjiga, ali koji to nisu, kad se pročitaju.

Zašto je ipak interesantno pozabaviti se ovom knjigom?

Ideje, koje iznosi g. Marjanović zaista su u većini slučajeva zastarjele, a mnoge pravu aktuelnost zapravo nikad nisu imale, jer im je nedostajala veza sa stvarnim potrebama naroda. No svejedno g. Marjanović je ličnost, koja je karakteristična za jedan dio generacije, koja je započela svojim javnim radom prije rata, a nastavlja ga gotovo do naših dana.

Sigurno je, da u našem javnom životu g. Marjanović nema onoliko važnosti, koliko je sebi pripisuje u svojoj biografiji. On ne će biti »glavni kritičar hrvatske moderne« i ne će biti jedan od uzroka unošenja »modernizma, aktivne borbenosti, socijalne orijentacije, kulturne naprednosti« itd. u hrvatsko društvo svoga vremena. No ipak se je o njemu pisalo da »je jedan od najpokretnijih i najinteligentnijih hrvatskih novinara« (A. Barac). On je u deset američkih gradova organizirao Meštrovićeve izložbe. Od 1929. do 1934. bio je šefom »Centralnog Presbiroa« u Beogradu — dakle jednom riječi pripadao je onom dijelu hrvatske inteligencije, koja je tvrdila, da je jugoslavenska, a zapravo je bila režimska. Pripadao je onoj grupi hrvatske inteligencije, koja je poslije rata isticala svoje jugoslavenstvo i nastojala da utječe na razvitak prilika kod Hrvata i to više odozgo, nego odozdo, u vezi s narodom. Proučavati čitav rad Marjanovićev možda nije potrebno, ali preko te zbirke daje nam se mogućnost da zavirimo u mentalitet gore spomenute generacije, da vidimo krug misli i osjećajna reagiranja tih ljudi.

Time ne želim reći, da je g. Marjanović iskren u svojim pjesmama, ali neiskrenost, isto kao i iskrenost, može razotkriti čovjeka.

Najprije da vidimo, zašto je g. Marjanović pisao te stihove.

Po njegovom tvrđenju stihovi su iz njega nikli kao posljedica prepotentne težnje olakšanju, izricanju vlastitih osjećanja. Kad je na početku svjetskoga rata g. Marjanović neko vrijeme (kratko) bio u zatvoru, počeo je da pjeva. Stvar je tekla ovako: »I tako, brojeći korake, pod dojmom oktobarskih sentimentalnosti, stao sam mumljati koješta, bez smisla, ali odmereno i ritmički. I dođe mi: da pokušam, ne bi li umio složiti kakav stih. Malo po malo — a išlo je mučno, hrapavo i sporo — nizale se stopice, slagale u ritmove, redovi nizali u strofe, a krajevi se sricali u stihove« (str. 13).

Digitized by Google

I tako: da nije bilo oktobarskih sentimentalnosti g. Marjanoviću ne bi bilo došlo i stopice se ne bi nizale. Od onda je g. Marjanović nastavio da »mumlja koješta bez smisla«, samo sada ne više »odmereno i ritmički«.

Nekoliko puta u svojoj knjizi g. Marjanović naglašava, da je za njega pjevanje kategorički imperativ. On to kaže ovako »odmereno i ritmički«:

»I najzad, ja sam to morao reć!
A da li je rečeno adekvatno,
Ne mogu ja rešavat delikatno
To pitanje, — tek mogu »pod nož« leć«. (str. 15)

Ta potreba pjevanja kod njega je kao neka vrsta duševnog purgativa:

»ja stihove pišem,
al nisam poeta;
put tražim i pravdu i sreću;
u ritmu i sliku u stihu
da srcu olakšam,
da očistim psihu. (str. 18)

Osim toga on piše stihove, da umiri nerve i da se izliječi od zaduhe, sipnje:

»A evo i opet mi pesma navire
u pero, i opet ja pišem;
nu to je tek da mi se nervi umire,
i da mogu lakše da dišem«. (str. 114)

Iz jedne od pjesama iz grupe »Časovi sreće« (»tišina u buci«, str. 106) mi vidimo, da je g. Marjanović veliku važnost polagao u te svoje stihove. Oni su mu značili sreću uz neke druge događaje, kao što je, na pr. vršenje »sakramenta« (str. 106), kada

»Sva muška snaga slije se u suvereni: imam!
a cela raskoš ženina u vir golemi: primam!«
»Najljepše je što stvaraš iznebuha« (str. 87).

Da vidimo sada, kako formalno, stilski izgledaju ti stihovi, koje gosp. Marjanović stvara i s mukom i »iznebuha«.

Evo nekoliko primjera:

»Daj se jednom smiri
i ne — pioniri!« (34)
»A dete kad dipne i cikne: »ću konja da jašim!«
ja nice, da zajaše; grbim se, skačem i prašim: (105)

Ali ne samo da g. Marjanović pioniri i praši, njemu i »zagušena miso se džapa« (131). — Ili:

»Kad se već arči i mi ćemo arčit,
zapalit stari, gradit Novi Svet«. (43). — Ili:
»ta — kad ćete jednom učiniti — stop!?
Vi bežite od sebe, ja — od vas. Heri op. (57)

Interesantne su komparacije g. Marjanovića. I tu njegova fantazija slavi orgije. U samoj jednoj pjesmi čovjek je za g. Marjanovića: »gušter na steni što pada i što se penje, kukavko što tavori, kupa s pola gorka bola s pola rajevine, mehur vrenja što sveđ kola izmed dna i visine« (85). A pjesma mu opet nije: »kao kokoški sneti jaje, pa na njega sesti i na dugo tad kokodakati, sve što se metrom meri, sve zavrzlame, uz pečenje salata« (24, 25). Ali zato pjesma je »slep zanos što krilima mlati« (praznu slamu?, pitanje pisca ovog članka).

Digitized by Google

G. Marjanović veselo i lakomisleno stvara složenice i kuje nove riječi od kojih su neke upravo fantastične. On, na pr., piše: plodorodna (59), lažvoda (69), kemindustrija (91), vrbin-grane (105). U jednoj jedinoj pjesmi ima ove izraze: lasovešt, svakoletan, visokokotačni, krvoželja, zlatoželja (61, 62). On čak pravi kovanice kovanica: zlatoglavo-glinonogi kolosi (63). Ima i ovakvih rariteta: »Tu gone se pustolovi bel-, crn- i crven-kože« (56). To se dogada kad neko iznebuha stvara!

Još nekoliko primjera stila i duha:

»Sve breg do brega,
sero« do »sera«
— — — — — — —

Ili pjesnik biva tucan (kao uskršnje jaje):

»Za tren činjaše se meni do ponoći u doba gluho
večnost mi tajne otkriva i stenje i šapće i muca,
maljem golemim, al mekim, po glavi i po srcu mi tuca«. (61)

Pjesniku magla izgleda kao — plot:

»Sve uokolo maglen plot...«, ali magla imade za njega sexapella:
»Po telu i u srcu, od magle, žene nage
a bezlike, osećam nadraške jezno — blage«.

I tako dalje »sero« do »sera«. Na pr. ovi traženi srokovi na -esije:

»Nu kad je dolične koncesije,
pa i samo zbog dobre impresije,
tad evo duševne depresije,
Il gordog: Ne! I — secesije«. (89)

Besmislice nisu osobina samo stihova g. Marjanovića: njih ima i u prozi: »Balkanski ratovi su bili svatovi u proleću našega novoga nacionalizma (11), ili: »Osećao sam se isprelamanim poput lađe na slikama« (12) i t. d.

Da dovršim ovom prpošnom igrom riječima: »Mir. Cudne sanje sanjam. Ne bunite me. Mir. O ljudskim pokoljenjima. Ne bunite. Mir, mir. O stvaranju, stvorenjima. Ne bunite. Mir, mir, mir. O stvaraocu nepoznatom. Mir, mir mir, mir, mir« (110).

Zaista i mi smo se zaželjeli mira. Rado bismo bili pustili da g. Marjanović sanja čudne sanje o stvaraocu nepoznatom, ali zašto je on htio nama saopćiti njih i druge svoje fantastične tvorevine.

Ovako je stvar samo poučna, iako zamara. Rijetko je negdje skupljeno toliko banalnosti, toliko neknjiževnih, nekulturnih izraza, toliko nesklada kao u »Budalama«. U toj je knjizi neprijatno razgolićen jedan čovjek, koji se je isticao. Tu je otkrivena sva mizerija našega javnog života.

Interesantno je, kako jedan drugi predstavnik te generacije jugoslavenskih režimlija g. N. Bartulović nastoji da u »Srpskom Književnom Glasniku« opravda poeziju Milana Marjanovića. G. Bartulović iznosi onu običnu priču o pjesniku, koji je zlato svog talenta iskivao u sitan novac. »On je čitavog sebe razdrobio na sitno, samo da može da obdari što veći krug ljudi«. G. Bartulović, doduše, priznaje: »Ne, g. Marjanovićev rečnik, tkivo njegovih stihova i njegov pesnički rekvizit, nisu zaista u dovoljnoj meri poetski!« Ali ipak, vrijednost pjesama je velika: »Ali ono što je važnije, i od rečnika i od tkiva, — a to je inspiracija, — ta je kod dobrog dela g. Marjanovićevih stihova ipak duboko poetska!« Nejasno je kako to zamišlja g. Bartulović tu

Digitized by Google

posebnu poetsku inspiraciju (i to duboku), koja je izražena na ovako loš način. Međutim g. Bartulović u svojim smionim tvrdnjama ide još i dalje. On se patetički pita: »Žar i ovo što je dato, ne predstavlja možda neku vrstu prelaza u jedno novo pesničko izražavanje, koje više odgovara jeziku i životu našeg vratolomnog i skraćeničkog vremena« . . .

Izgleda da oni, koji se nazivaju »Mi budale«, zapravo smatraju publiku budalom, kad joj serviraju ovakve mudrosti. Makar koliko naše vrijeme bilo vratolomno i skraćeničko(?) i makar koliko se g. Bartulović osjećao solidaran sa g. Marjanovićem, ipak nas ne će moći uvjeriti, da će ikada ovo što je iznebuha stvarao g. Marjanović od »sera« do »sera« biti pjesničko izražavanje. Eto: tako je g. Marjanović za g. Bartulovića i »Srpski Književni Glasnik« postao opet pionir i on može pionirit i svirit, čistit psihu, arčit i stvarati novu vratolomnu i skraćeničku poeziju.

G. Marjanović vjeruje u izuzetnost svoje ličnosti. Kao što je vrlo akuratno iznio sve podatke o svojim stihovima, tako isto iznosi vrlo pažljivo sve podatke o svojoj ličnosti. Ta akuratnost i temeljitost nas začuđuje kod g. Marjanovića, za koga su kao karakteristiku isticali površnost i oni, koji su ga hvalili. U svojoj biografiji g. Marjanović priča čak o roditeljima svojih roditelja, a u svojoj autobiografiji iznosi pojedinosti, koje bi imale da pokažu »osebujnost« njegove ličnosti. Mnogi dječaci u primorskim gradovima, gdje ima više stepenica, nego ulica — lete niz stepenice, ali to izgleda g. Marjanoviću, da je za njegovu ličnost od naročitog značaja. Isto su tako obični i snovi o letenju. G. Marjanović piše: »O tome sam i sanjao svake noći: da me i bez krila diže i nosi prosti zapon volje« (5). [A Freud bi mu na to odgovorio: »Ali, sam zna za još jedan drugi, daleko izrazitiji način da simboluje erekciju. On čini polni ud onim što je najbitnije na celoj osobi, pa pušta da ona sama leti. Neka vas ne iznenađuje što svi snovi letenja, često tako lepi, koje svi poznajemo, moraju biti protumačeni kao snovi opšteg seksualnog uzbuđenja, kao snovi erekcije«. (Freud: Uvod u psihoanalizu, prijevod dr. B. Lorenca, izd. Kosmos, str. 160)]. I tako dalje: razne sitnice.

Ne smijemo se dati zavesti naslovom zbirke. I taj naslov je gluma i poza, jer pisac je tobože iskren i iznosi sebe sa svim svojim dobrim i zlim osobinama; naslov je opravdanje životnog stava, koji možda ne izgleda svima najbolji, ali koji odgovara pjesnikovoj ličnosti i, na kraju, naslov je utvaranje, precjenjivanje samoga sebe, jer biti budala, biti lud u smislu, kako to zamišlja g. Marjanović, jest za g. Marjanovića jedna posebna vrsta mudrosti, što on potkrepljuje i citatom iz sv. Pavla, a i svojim refleksijama u stihu i prozi. G. Marjanović je primio mišljenje nekih kritika o njegovoj nestalnoj aktivnosti, i želi tu osobinu pokazati kao svoju vrlinu. Kao jedan elemenat, koji je pozitivan, ne lično za njega, nego za čitavo čovječanstvo. On priznaje za sebe da je gibak poput mačke i pruživ kao kaučuk, da ga je učitelj nazvao »pajazzo«, da je ekvilibrista. On tvrdi »tu vredi tek jedna maršruta«:

kad počneš ludovat,
do kraja ludovati treba . . .« (101), ali to je sveto i »plodorodno« ludilo, to je stav jedne izuzetne duše, o kojoj g. Marjanović govori sa mnogo pažnje. Tako: »Uzbuđenje hvata svakoga, mene češće i više od drugih« (6). On čak ističe, kako su drugi ljudi krdo:

Digitized by Google

» . . . Sad sam ponosit,
pa ne mogu već da se vraćam mad krdo« (101).

Čitavo njegovo životno kretanje, koje je kao i kod drugih nekih naših inteligenata u poslijeratno vrijeme često išlo po liniji najmanjeg otpora, njemu izgleda nekim nadljudskim poslom.

I u našem narodu on je vršio herkulovske poslove:

»drač gusti čistim jalovih stoljeća
na njivi našoj, gdje mnogo ga ima. (122)

On vanredno djeluje na ljude:

»I za to vas kupim i zborim,
kovitlajuć duše u vir
da iskru i požar razgorim,
u beskrajan razaspem šir. (109)

Pa onda nije ni čudo što je on svome narodu:

»Vi pitate me, Ledi: odakle sam, tko sam?!
Ja gorda neka nada sam zlonapaćena kraja
— — — — — — — — — — — —
Grk pelin cvetne zemlje, a pesma sred rusvaja«. (55)
»Kandiono sam ulje — a mažem os kotača;
razdrobljen dragi kamen — da prosto staklo brusi«.

Dakle: G. Marjanović je tankoćutni poeta (iako tvrdi inače i da nije), i on se je žrtvovao i razdrobio za nas, za rusvaj. To mu danas vjeruje još samo g. Bartulović i možda mu je on i zahvalan. Mi smo uvjereni, da bi sigurno bilo manje rusvaja bez takve inteligencije i njihovih ideja.

G. Marjanović kao da ipak osjeća taj nesklad između sebe i naroda, pa ili pokušava da postavi aristokratski zid između sebe i naroda ili pak želi da sačuva »uspomenu časnu« govoreći o svojoj idealnosti. On se opet prikazuje kao žrtva:

»Ja — sebi veran — sijem, nepoklekoh
Ne marim bogat klas što drugi žanju,
Ja krug svoj širim — u tuđem izdanju«. (32)
»Sad gledam drugi na pripremljeno dolaze,
u kola lepo sednu pa kočijaše;
a meni bilo gradit istom staze,
da utrtima — drugi pustopaše.
A šteta: bijah rudnik vrednih ruda,
breg blaga i bogatstva — da se kopa;
i vodopad i reka od sto čuda:
a sve bogatstvo i sva snaga propa.« (33)

I tako ne precjenjujuć sebe i svoj rad, priznavajući svoje mane (koje su u krajnjoj liniji velike vrline) g. Marjanović se nada, da će ljudi ipak priznati njegovu vrijednost. G. Marjanović prpošno radostan i zadovoljan sam sobom, bez osjećanja odgovornosti, skakuće griješeći kroz život.

»Zasuči, srni, stvaraj pa i greši;
nu greh ne kaji strahom i pepelom,
već novim skokom nove snage dreši:
Što pokvariš — popravljaj novim delom.« (88)

G. Marjanović tako opravdava svoje pogreške i osjeća slom, ali se nada da će ipak biti »za mlađe tek stup što ostade od sloma« (144). On čak traži

Digitized by Google

od tih mladih da ga prime u svoje kolo (na pr. u pjesmi »Mladosti, vodi . . . str. 150), ali kao osjećajući, da se to ne može dogoditi, on o mladosti — sasvim prirodno — ima negativno mišljenje:

»A mladi su — poljem raštrkani,
kao besprizorna, napuštena deca,
u ludilu besnih, il u hropcu mrca
niti nasmejani niti rasplakani. (142)

Ovakve pjesme, u kojima g. Marjanović govori o savremenim događajima, koje su ispjevane 1937 i 1938 godine, za nas su možda još najinteresantnije, jer nam one ponovno pokazuju udaljenost g. Marjanovića i sličnih od narodne stvarnosti. Moramo istaknuti, da su te pjesme mnogo nejasnije od ranijih. Kao da u njima g. Marjanović izbjegava da jasno iznese svoje mišljenje. Tako i u autobiografiji g. Marjanović ne iznosi poslijeratno vrijeme. Slično je g. Marjanović postupao i u svojoj biografiji Stjepana Radića, koju je napisao za jedno beogradsko izdavačko poduzeće. On tu, doduše, filozofira o idealu oslobođenja i preporođaja, koji »bio se polarizovao u dva pola: u socijalno-humanitarni i u državno-nacionalni« i žali da nitko nije znao iz te »bipolarnosti zgodnim načinom izvući stalno i moćno strujanje« (str. 132). On, doduše, tvrdi da je Stjepan Radić »bio mnogo nategnuo žice« (156) i da je Puniša Račić bio izazvan, ali svejedno naročito o zadnjim događajima prije smrti Stjepana Radića govori vrlo malo.

Za naknadu tim nedostacima zadnje pjesme g. Marjanovića pokazuju nam njegovo reakcionarstvo. Time, naravno, ne mislim reći, da toga nije bilo i ranije. Nacionalno i socijalno reakcionarstvo idu pod ruku kod gosp. Marjanovića.

On pjeva o progresu:

»To je progres: borba, rad, konsum i mnogo smeća«. (80)

G. Marjanović hotimice pokazuje neshvaćanje istina, koje su potpuno jasne:

»Tko će biti jači?
Mašine ili ljudi,
teorije i klase,
sistemi i mase,
ili duše ljudske i čudi:
ta besomučna igra il — igrači?« (93)

Naravno da će pisac ovakvih »misli« prezirati ljudski razum. Razum je kriv za zlo na svijetu:

»Procveta znanje, veštine i progres.
Bi mozak bog i »ratio suprema«
Od pameti bi bogat svet. I svet obuze bes«. (91)
I nije glavno: otkuda i za što, nego kako«. (str. 92)

I zato je razumljivo, da u svojoj slavnoj pjesmi »Mi budale« ovako tješi ljude:

»I ostat će tako. To je »zakon reda«:
jedan proizvodi a drugi izjeda«. (35)

I zato je razumljivo, da g. Marjanović ovako »pjeva« o seljacima:

»Dok grad se sklanja pred sobom pod ploče od betona,
po mraku tražeć pamet što na svetlu je izgubi,
na njivi selo znoji se, a u hladovini ljubi,

Digitized by Google

po visovima planduje sve povrh avijona.
Tu ne stižu ga gasovi, ni tenkovi, ni bombe,
ne mori glad, ni strah, nit ruši mu se imanje.
On rosnom zorom za stadom, a vi u katakombe!
On ima meh i frulicu, vi gas i top i klanje.« (91)

Uvijek su ovako govorili oni, koji su tobože voljeli seljački narod, a nisu htjeli da pogledaju u oči teškoj stvarnosti današnjega seoskog života.

I onda predstavnik ovakovih reakcionarnih ideja u pjesmi »Reakcionarac« (137—8) na jedan pelivansko lažan način prikazuje sebe kao prostodušnog idealistu koji ne shvaća mlade, koji govore:

»Čoveštvo, dobrota? Kukavstvo i mekota!
Jednakost i bratstvo? — Ne poznajem skota!
A vernost i čast? — Ako možeš podvali!
Viteštvo i čojstvo? Kad možeš raspali!« (138)

Takve ideje ostvaruju oni, koji su se postavili protiv svoga naroda, sa kojima je narod već obračunao i koje ne misli pardonirati čak ni onda, kada oni sada šeretski sami sebe nazivaju budalama.

Na kraju: naše saučešće pretplatnicima Binozinih Modernih hrvatskih pisaca, koji su dobili knjigu od autora, koji nije ni moderan, ni hrvatski, ni pisac.

VID RIBAR

CÉZANNE

(Povodom stogodišnjice njegovog rođenja)

Francusko građansko društvo je već nekoliko svojih faza ostavilo za sobom te godine, kada se Cézanne rodio. Velika francuska revolucija, kao i Napoleonove pobede i pad njegov, živele su samo u uspomenama. Restauracija je htela posle da smanji značaj građanskog društva, ali više nije bilo nikakve snage koja bi se mogla njemu suprotstaviti na putu napretka.

Za vreme francuske revolucije ideal postao je građanin, i to rimski, republikanski, sa svojim puritanizmom. David stvara izraz tom htenju. On uvodi u kompozicije puritanski rimski stil, a u portretima se javlja jako naglašeno realističko gledanje, nasuprot raskošnom Rokokou koji je do ovog vremena vladao. Realistično gledanje od ovoga vremena postaje dominantna koncepcija i njegov ispitivački stav odrediće razvoj francuskog slikarstva za celo stoleće. To važi za formalnu stranu. Duhovno: statika i ekstaza javljaju se paralelno kao izraz u svim vremenima francuske umetnosti. Gotiku kao estatiku prati statična rana renesansa u prošlosti, isto kao što se za vreme francuskog Rokokoa javlja realizam Chardina u XVII veku. Rokoko se razvija pod utiskom baroknog Rubensa, a Chardin revelira holandski građanski realizam.

Na formalni puritanizam Davida vrlo brzo se javlja reakcija tzv. romantičara, Géricaulta, Delacroixa i Daumiera. Dok Davida i njegovog još strožijeg sledbenika Ingresa interesira forma i linija, a kolorit igra prilično potisnutu ulogu, Géricault postavlja duboko sonornu koloristično široku plohu kao slikarski ideal. Slikao je konje, vojnike i vrlo uzbudljive scene. Umro je mlad (poginuo nesrećnim slučajem). Njegov prijatelj i sledbenik Delacroix

Digitized by Google

dočarao nam je svojim slikama Španiju, Maroko i Orijent pokušavajući u svojim slikama sa jakim ličnim akcentom da sjedini Veronesea sa Rubensom. Daumier, valjda najveća umetnička ličnost XIX veka, naslanjao se na Rembrandta, slikao je intimni i javni građanski život sa svim svojim manama i vrlinama a kao kroničar svog vremena sa svojim crtežima u listu Charivari opisao je borbu francuskog građanina snažno i neodoljivo.

Corot pripada već jednoj drugoj grupi, tzv. »Barbizonijevcima«. Ovi umetnici su okrenuli svoje interesovanje od dalekih romantičnih zemalja i uzbudljivih događaja. Okupili su se u Fontebloškoj šumi u malom seocetu Barbizonu, koje je po njima postalo besmrtno. Tu su slikali svoja opažanja lirski i toplo u prirodi. Ovom skupu slikara još pripada Rousseau, Diaz, Trovon, a kasnije Courbet i Millet. Oni su se inspirisali slikarski Hobbemom i Englezom Konstеblom. Ali slikajući u slobodnoj prirodi na francuskom tlu postali su pesnici francuskog pejsaža i prethodnici novog realističnog shvaćanja. Značaj ove grupe je ogroman. Oni su delovali na razvitak cele evropske umetnosti. Dok su slikari u Francuskoj i ostaloj Evropi tražili fantastične pojave za svoju inspiraciju, odlazili su u Egipat, u Indiju i razne egzotične zemlje, ovi slikari su pokazali u Barbizonu da je sve motiv oko njih i sve je dostojno slikarevog nadahnuća, seoska kućica, komad šume, potočić koji žubori ili seljaci u svakodnevnom životu. Jednom su pozvali berlinski slikari Courbeta u goste, pokazali su mu jednu njihovu izložbu, i kada je Courbet video fantastične temate nemačkih slikara, uzviknuo je: »Zar ovi ljudi nemaju otadžbine?« Taj njegov usklik ostao je zastava svih slikara u Evropi.

Nije nam cilj da ulazimo dublje u njihov karakter slikanja, niti da nabrajamo fakta kako je delovalo ovo njihovo slikarsko gledanje, mi danas možemo mirno da utvrdimo da to sve nije još bila prava priroda. Barbizonijevci su mogli samo izvesnu rasvetu da daju, mnogo je tu bilo još konvencija ateljera i tradicija holandskih majstora iz prošlosti. Onaj koji je donio punu skalu, sunčanu rasvetu, koji je od početka do kraja svoje slike slikao u prirodi, bio je Monet, otac impresionističkog pokreta. Pod njegovom sugestijom pokušao je genijalni Manet da istražuje prirodu, atmosferu, obogativši ovako svoju skalu shodno novom slikarskom idealu. Brzo su se okupili oko njih Sisley, Bazilj, Pissarro, sve slavna i velika imena francuske umetnosti.

Bile su velike slikarske epohe i pre njih. Slikari su ispitivali anatomiju, perspektivu, formu, boje, ali niko pre njih i do njih nije se usudio da slika sunčanu prirodu; niko od njih nije imao hrabrosti, da prekida sa konvencijom ateljera ni Tizian, ni Velásquez, ni Rembrandt. Mi ne želimo da smanjimo veličinu ovih genija, ali možemo da zamislimo pobedonosnu svest impresionista koji su realizirali one probleme koje ni jedna slikarska generacija do sada nije smela ni zamisliti. Slikarstvo se za nekoliko decenija razvilo brzinom kao nikada pre, što se tiče broja umetnika i njihovih kvaliteta. Međutim publika, isto kao i zvanična kritika, zauzeli su prema njima apsolutno neprijateljski stav. Skoro istu tragičnu sudbinu imali su i romantičari i Barbizonijevci, kao sada i impresionisti. Slike im nisu primane na izložbe, kritika ih je pozdravljala sa kikotom i omalovažavanjem. Protiv Delacroixa suprostavljali su Ingresa decenijama. Corota i Courbeta niko nije uzimao ozbiljno. Njihov značaj prvi je shvatio u svojim spisima veliki pesnik Baudelaire.

Digitized by Google

Manetove slike jedva je mogla policija da spase u muzeju Luxembourgu od publike, koja je nauškana kritikom, htela slike kišobranima i štapovima da uništi.

Sve te teškoće nisu obeshrabrile umetnike XIX veka. Oni su svoje najbolje snage uložili u korist građanstva koje su učinili besmrtnim i protiv njegove volje. Zvanično i nezvanično društvo više je cenilo netalentirane virtuoze, sladunjave akademičare i njih je obasipalo počastima i bogatstvom. Postalo je skoro zakon da su svi oni koji su za svog života postigli uspehe i priznanja, otišli u zaborav, a sa delima ismejanih i nepriznatih umetnika, posle njihove smrti, napunili su Louvre. To je bilo stanje u umetnosti i u društvu, kada je Cézanne 1861 godine prvi put stigao u Pariz da postane definitivno slikar. Na ovu njegovu odluku da dođe u Pariz uticao je njegov prijatelj Zola, koji je godinu dana pre stigao u Pariz da započne svoju literarnu karijeru. Između Cézannea i Zole razvilo se već u Aixu, u liceju, dirljivo dečačko prijateljstvo. Oni su bili nerazdvojni u mladosti i posle u životu. Ovo prijateljstvo se raskinulo posle nekoliko decenija, 1886, i to iz umetničkog razloga.

Cézanne je za nekoliko godina u Parizu savladao svoj zanat i pokušao je da postavi svoj lični izraz. Retko ko je u svojoj mladosti pokazao tako strastan temperamenat kao Cézanne. U ovo doba oseća se kod njega uticaj Daumiera, Courbeta, Monticeli-a i Delacroixa, čak posle i Maneta. Ali njegov rukopis je snažniji, brutalniji, toliko pastuozan da se slično nešto jedva može naći i kod Rembrandta. Na tim slikama boja je još podređena crnim i sivim kontrastima. Te slike iz ovog doba deluju neodoljivo i vidi se, da prema ondašnjem slikarskom ukusu on suprotstavlja svoj vlastiti. Veliki preokret u njegovom slikarstvu dešava se 1872, kada se oženio i preselio u Pontoaz, gde je do 1874 radio sa Pissarrom, koga je visoko cenio. Ovu eru zovu Cézanneovom impresionističkom fazom. Tu se raskrstio sa crnim i tamnim bojama. Slike su mu još uvek pastozne, preovladava još uvek forma, ali kolorit je nov, svetao i bujan. Vidi se da ga je slikanje u prirodi sasvim preobrazilo. Odsada se Cézanne polako razvija u velikog koloristu i postavlja nove zakone kolorizma.

Impresionistički eksperimenat bilo je nešto sasvim novo. Ne daje formu i pojave u svojoj bitnosti, nego sve vidljive stvari rastapa u kolorističke mrlje. Lokalni ton je nestao kao što su nestale i tamne sene, mesto toga javljaju se refleksi. Priroda nije više mirna nego od vazduha i sunčane rasvete razvijeni koloristični mozaik. Impresionizam znači obogaćeni kolorit mesto lokalnog tona ateljera. Kod jedne takve koncepcije, stvari i pojave nisu imale nikakvu svoju stalnost, sve harmonije bile su prolazne. Impresionisti su pratili sve promene prirode i rasvete. Reklo bi se da se na tim slikama vidi sat kada su slikane, i mogla bi se termometrom meriti toplota. Cézanne nije mogao da se zadovolji sa kolorističnom pojavom prolaznih raspoloženja. On je tražio nešto stalno. Eliminirao je sene, i iz eventualiteta stvorio je stalnost lokalne boje. Time je uveo u slikarstvo nov stabilitet, čime je nadoknadio rasvetu i tako se ogradio od prolaznih raspoloženja impresionizma.

Impresionističko shvaćanje imalo je zaista svoje slabosti. Vrlo lako moglo bi mu da oklizne sa likovnog terena. Bez kompozicije, bez čvrstine, impresionizam je bio izložen slučajnostima motiva i rasvete. Ma koliko da

Digitized by Google

je ovo slikarstvo obogatilo izražajnu skalu, ta svetla rasveta mogla je brzo postati banalna. Ličnost, koja je spasla svu lepotu i svežinu impresionističkog kolorita, povezavši taj kolorit u arhitekturalni međusobni odnos, ta ličnost bio je Cézanne. On stvara prostor iz koloristićnih planova, izostavlja slučajnosti rasvete i pretvara površinu slike u koloristične plohe ili volumene. Izostavlja iz likova psihološke slučajnosti, te ih organizira po plastičnim svojim pojavama. On pristupa poslu skoro antički apersonalno, ali on više ne modelira, t. j. on ne stvara formu iz svetlog i tamnog kao dosada, nego modulira hladnim i toplim tonovima. Njegov ideal je postao Poussin, ali Poussin po prirodi. To jest dati kompoziciji arhitekturalnu podlogu, ali bez atelierskih i akademskih konvencija kao kod Poussina, nego sa skalom novog slikarstva. Iz raznih koloristićnih eventualiteta stvorio je sumarni kolorističnі potencial i te odnose razmestio je na platnu logično i snažno.

Mi smo već spomenuli da je Cézanne u svojoj prvoj eri slikao temperamentno, čak suviše naglašenim temperamentom; u ovoj svojoj zadnjoj eri koja je najvažnija, zatajio je svoj temperamenat i sve je sveo pod zakon nove slikarske logike. On je postao ovako sidro u buri i sa svojom voljom prikovao je lelujavo impresionističko slikarstvo. Taj pothvat ga je učinio besmrtnim.

Jedva je publika i kritika stigla do impresioničkog shvaćanja, Cézanne je već sigurno stupao novim horizontima u susret. Na tom putu svi su ga ostavili: i prijatelji i kritičari. Slike nije mogao da izlaže i sami neuspesi ga prate celog života. 1900 godine, kada su mu priredili izložbu u Parizu, kritika ga je primila grohotom, jedan list je čak zabeležio da Cézanne nije ni ime jednog slikara, nego da je to skupno ime diletanata i luđaka čije su slike izložene kod Volara. Sam Zola je smatrao da je Cézanne propao. Ogorčen i povučen u sebe još istrajnije radi, ali pri kraju njegova života mladi se polako okreću prema njemu. Veliki ljubitelj umetnosti kao Kamondo oduševljava se njime i kupuje mu slike, a jedna falanga slikara raznosi mu ime po slikarskim ateljerima Pariza. Prvo vreme skoro nije verovao u svoj uspeh, a posle se sam iznenađuje tome, sinu pak javlja u to vreme da polako napreduje.

Cézanne je bio tvrdokoran Južnjak. Kažu da je bio konzervativni provincijalac, da je bio bogat i da mu je jedina strast bila slikanje. Taj konzervativan starac bio je iznenađen revoltom koji su njegovi radovi prouzrokovali u javnosti. On nije bio svestan da je bio najveći pustolov u slikarstvu otkada čovečanstvo drži kist u ruci. Umro je 1906 u svojoj 67. godini. Razbolio se slikajući jedan pejsaž. Za vreme rada izbio je orkan, nazebao je i na putu su ga našli onesveščenog. Dva dana je ležao u besvesnom stanju, a kada je došao k sebi, molio je da mu donesu jednu započetu sliku da nastavi, međutim izgubio je svest i drugi dan nije više bio među živima.

Ove godine je stogodišnjica njegovog rođenja. Setimo se ovog martira nove umetnosti; Njegov rad je besmrtan, ali njegovi ljudski napori neka služe svim novim slikarskim generacijama kao putokaz. Cézanne je postao veliki slikar, što se može zahvaliti njegovoj nepokolebljivoj volji, ništa ga nije moglo slomiti ni obeshrabriti na tom putu, ni neuspesi, ni izdajstvo prijatelja. On je ostao veran svojim principima, uvek nekoristoljubiv i zato će ostati u uspomeni čovečanstva kao jedan od najvećih primera ljudskog i umetničkog dostojanstva.

PETAR DOBROVIĆ

Digitized by Google

P E Č A T

KNJIŽEVNI MJESECNIK ZA UMJETNOST NAUKU I SVE KULTURNE PROBLEME

IZLAZI SVAKOGA MJESECA
NA NAJMANJE 64 STRANICE
VELIKE OSMINE

U GODINI 1939: 12 BROJEVA NA UKUPNO
50 ARAKA TO JEST **800** STRANICA

PRETPLATA

ZA CIJELU GODINU 1939 **DINARA 120**

PRETPLATA ŠALJE SE PUTEM ČEKOVNOG RAČUNA BR. 31015 ILI UPUTNICOM NA ADRESU ADMINISTRACIJE ČASOPISA

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA
ZAGREB, ULICA KRALJICE MARIJE 33 - TELEFON 51-64

PRETPLATITE SE NA PEČAT jer za **120** dinara (plativih u četiri tromjesečna obroka po Din 30·–) PRETPLATNICI DOBIVAJU **12** brojeva po **64** stranice, što čini **2** knjige po **400** stranica, ukupno: **800** stranica

OVAJ BROJ STOJI U PRODAJI DIN. 12

Digitized by Google

Poštarina plaćena u gotovu

12 Din

Digitized by Google

Stanford University Libraries
3 6105 019 978 696

DATE DUE			

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305

Digitized by Google

Digitized by Google